

Απόστολος Παύλος, Διονύσιος και Δάμαρις :

Σωτήριος Δεσπότης

doi: [10.12681/syn.44426](https://doi.org/10.12681/syn.44426)

To cite this article:

Δεσπότης Σ. (2026). Απόστολος Παύλος, Διονύσιος και Δάμαρις : : Μία «αποκατάσταση» τής Μνήμης της. *Synochi*, 4. <https://doi.org/10.12681/syn.44426>

SYNOCHI

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ «ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»

ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

E-JOURNAL OF THE LAB "CHURCH AND CULTURE"

DEPARTMENT OF THEOLOGY

FACULTY OF THEOLOGY

NATIONAL AND KAPODISTRIAN UNIVERSITY OF ATHENS

ΤΕΥΧΟΣ 4 ▪ VOLUME 4

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2025 ▪ DECEMBER 2025

του. Σημειωτέον ότι ο συγγραφέας των *Διονυσιακών* ουσιαστικά κοινοποιεί στον Τιμόθεο, τον άμεσο συνεργάτη του Παύλου.

Η μορφή τού Διονυσίου, του πρώτου μεταστραφέντα στο κλεινόν άστν, πρόσφερε στον συγκεκριμένο πρόσωπο τη δυνατότητα να προβάλλει προς τους Χριστιανούς αναγνώστες του το γεγονός ότι, εκτός από τα κλασικά κέντρα, τα Πατριαρχεία του Χριστιανισμού στη Μεσόγειο, και η Αθήνα έχει τη δική της «αποστολική» παράδοση, διατυπωμένη με «όρους» (νέο)πλατωνικής φιλοσοφίας.

Επιπροσθέτως, η ομιλία του Αποστόλου Παύλου για τον **άγνωστο Θεό** δίνει ακόμη μία ευκαιρία στον Ψευδο - Διονύσιο να σφετεριστεί το όνομα του Αρεοπαγίτη. Προσπαθεί να πείσει τους αναγνώστες του για το είδος της θεολογίας, την οποία θέλει να προσφέρει, η οποία δεν είναι μόνον καταφατική αλλά και **αποφατική** ή μάλλον *υπερ-φατική* κι απευθύνεται κατεξοχήν σε μνημένους. Βεβαίως στον Λουκά οι χρόνοι τής άγνοιας (στους οποίους εντάσσονται και τα χρόνια της κλασικής φιλοσοφίας) ολοκληρώνονται στο παρόν με την ανάσταση του Ανδρός, ο οποίος και θα κρίνει άπαντες την κατεξοχήν Ημέρα. Επιπλέον στην αρεοπαγιτική Ομιλία ο Παύλος (Π.) **δεν χρησιμοποιεί τις Γραφές**.

Ταυτόχρονα, με την έσχατη επιστολή του προς τον εξόριστο Ιωάννη στην Πάτμο ο ψευδο-Διονύσιος πρόβαλλε ως «επιστήθιος του επιστήθιου» και οικείος με την θεολογία στην τελειότερη – πνευματικότερη, την «ιωάννεια» εκδοχή της, η οποία ήδη είχε γοητεύσει και Αλεξανδρινούς Γνωστικούς του 2^{ου} αι. μ.Χ. Επιπλέον δεν κινδυνεύει να ταυτιστεί με τους καταδικασθέντες τον 6^ο αι.μ.Χ. Ωριγένη κι Ευάγριο Ποντικό.

Με τις ανωτέρω έξυπνες στρατηγικές, αλλά και βεβαίως και με το περιεχόμενο, αλλά και τη ρητορική των έργων του, γράφοντας σε ένα ιστορικό περιβάλλον που μαστιζόταν από πολλαπλές κρίσεις και άρα ήταν επιρρεπές στην «εσχατολογία», ο συγγραφέας των αρεοπαγιτικών συγγραμμάτων πέτυχε να προβάλλει τον δικό του ιδιότυπο εναλλακτικό «αποκαλυπτισμό»⁷⁹⁸.

Όσον αφορά στο «ψευδο»- πρέπει να σημειωθεί ότι στον αρχαίο κόσμο, στον οποίο δεν υπήρχε το θανάσιμο σήμερα αμάρτημα της «λογοκλοπής», μπορούσε κάποιος, αισθανόμενος ότι διαπνέεται από το πνεύμα ενός μεγάλου διδασκάλου, να «σφετεριστεί» το όνομά του.

⁷⁹⁸ Με τον συγγραφέα του τελευταίου «αποκρύφου» και τον δάσκαλό του Ιερόθεο ασχολείται και ο Dr. Earl Fontainelle στα επεισόδια 197-199: The Pseudo-Dionysios, the Esoteric, and (Christian) Mysticism <https://shwep.net/podcast/the-pseudo-dionysios-the-esoteric-and-christian-mysticism/> Στις αντίστοιχες ιστοσελίδες μπορεί κάποιος να θεωρήσει και την κυριότερη βιβλιογραφία.

Ταυτόχρονα στην ύστερη αρχαιότητα διαμορφώνεται και μία «φιλοσοφική ορθοδοξία», που τιμούσε τον θείο Πλάτωνα, ο οποίος χρησιμοποίησε έντονα και τον μύθο, όπως εκείνο του Ηρός στο τέλος της *Πολιτείας* για να περιγράψει τις μεταθανάτιες αμοιβές ή τιμωρίες και να απαντήσει ουσιαστικά στο γιατί σε αυτόν τον κόσμο «οι οδοί των ασεβών ευοδούνται».

Προ διετίας κυκλοφορήθηκε το σημαντικό έργο: Cilliers Breytenbach/Elli Tzavella, *Early Christianity in Athens, Attica, and Adjacent Areas. From Paul to Justinian I (1st–6th cent. AD)*. Leiden/Boston: Brill 2023⁷⁹⁹. Όπως επισημαίνει και η Ελένη Σαράντη (Helen Saradi), οι συγγραφείς καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι για την εξάπλωση του Χριστιανισμού στο κλεινόν άστυ σημαντικά είναι τα εξής τεκμήρια⁸⁰⁰:

Τρεις επιγραφές από την Ρωμαϊκή Αγορά έχουν εξαιρετική σημασία. Μία από αυτές, στα Λατινικά (*si Deus pro nos, quis contra nos?* Ρωμ. 8, 31 = **εἰ ὁ Θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν, τίς καθ' ἡμῶν;**), χρονολογημένη περίπου στο 400, μαρτυρεί την ύπαρξη μιας πρώιμης χριστιανικής παρουσίας στο κέντρο της πόλης, την περίοδο κατά την οποία οι αυτοκρατορικοί νόμοι είχαν ενισχύσει τον Χριστιανισμό.

Η επευφημία (**Ο Χ[ριστός] ΕΝΙΚΗΣΕΝ. ΑΜΗΝ ΓΕΝΟΙΤΟ**), η οποία βρέθηκε κοντά στον Πύργο των Ανέμων (σημείωση δική μου: αυτός, ενώ αρχικά [1^{ος} αι. μ.Χ.!), όντας ένα τεχνολογικό επίτευγμα λειτουργούσε ως Ωρολόγιο του Καρύστου, κατόπιν τα βυζαντινά χρόνια μετατράπηκε σε Βαπτιστήριο), πιστεύεται ότι χρησιμοποιήθηκε σε πόλεις, όπου οι επίσκοποι μετέτρεπαν ή / και αποδομούσαν τους εθνικούς ναούς, χρονολογείται από τον Sironen στον 5^ο ή 6^ο αιώνα. Προτείνεται ότι «αυτή η μεταγενέστερη χρονολογία απομακρύνει την επιγραφή από οποιαδήποτε θρησκευτική σύγκρουση». Μπορεί, όμως, να ερμηνευθεί ως ένδειξη ότι ακριβώς εκείνη ήταν η περίοδος κατά την οποία ο Χριστιανισμός είχε εδραιωθεί σταθερά στην Αθήνα και οι σημαντικοί εθνικοί ναοί μετατρέπονταν σε εκκλησίες, δηλαδή, στα τέλη του πέμπτου έως στις αρχές του έκτου αιώνα.

Ήδη, όμως, ο Anthony Kaldellis με το έργο του *The Christian Parthenon. Classicism and Pilgrimage in Byzantine Athens*⁸⁰¹ το 2009 έχει αποδομήσει την άποψη ότι υπήρξε βίαιη **αποδόμηση** του ελληνικού χαρακτήρα τής Αθήνας, όπως την παρουσιάζει το απόκρυφο *Πράξεις Φιλίππου* και

⁷⁹⁹ Σειρά: Ancient Judaism and Early Christianity 114. Early Christianity in Greece 1.

⁸⁰⁰ https://www.plekos.uni-muenchen.de/2024/r-breytenbach_tzavella.pdf Plekos 26, 2024 155-170, 169.

⁸⁰¹ Cambridge, Cambridge University Press, 2009 (= Αντώνης Καλδέλλης, *Ο Βυζαντινός Παρθενώνας*, Μτφρ. Γ. Τζήμας Αθήνα: Ψυχογιός 2013).

κάποιοι σύγχρονοι σκηνοθέτες. Το κλεινόν άστν και στα βυζαντινά χρόνια και επί τουρκοκρατίας (!) παρέμεινε τόπος Ιερής Αποδημίας («προσκυνηματικός») όχι πλέον φοιτητών αλλά «πιστών», καθώς ο Παρθενώνας ήταν πολύ περισσότερο διάσημος τότε, παρά στην κλασική αρχαιότητα. Μάλιστα σημαντικός ο ανωτέρω συνδυασμός της εβραϊκής λέξης «Αμήν» με την ελληνική απόδοσή της (γεγονός που θα σχολιάσουμε κατωτέρω με το Μαραναθά). Την ίδια εποχή στον Ακάθιστο Ύμνο, ο οποίος άδεται στην «Μεγάλη Εκκλησία» τής Πόλεως, εντάσσεται από τον Ιουδαίο πιθανόν στην καταγωγή Ρωμανό, η αποστροφή: *Χαΐρε, φιλοσόφους άσόφους δεικνύουσα, χαΐρε, τεχνολόγους (= γραμματικοί) άλόγους έλέγχουσα. Χαΐρε, ότι έμωράνθησαν οί δεινοί συζητηταί, **χαΐρε, ότι εμαράνθησαν οι των μύθων ποιηταί. Χαΐρε, των Αθηναίων τας πλοκάς διασπώσα· χαΐρε, των αλιέων τας σαγήνας πληρούσα. Χαΐρε, βυθού αγνοίας εξέλκουσα.*** Και στις δύο Πόλεις, κέντρα της Μεσογείου, πλέον κυρίαρχη μορφή είναι η Θεοτόκος Μαρία.

Παρακάτω θα τεκμηριώσω αρτιότερα την άποψη ότι ο μαθητής τού Παύλου, Διονύσιος δεν συνέγραψε τα ομώνυμα συγγράμματα και ακολούθως θα εσιτιάσω σε επιπλέον πληροφορίες, οι οποίες συνδέονται με τα δύο πρόσωπα τα οποία μεταστράφηκαν στον Χριστιανισμό στο κλεινόν άστν, στηριζόμενος στη βιβλιογραφία που εκδόθηκε μετά τη συγγραφή από εμένα της σχετικής μονογραφίας. Κυρίως η συμβολή μου έγκειται στην ταυτότητα τής Δαμάρεως, η οποία παράδοξα, ενώ ο Διονύσιος συνεχώς εκλαμπρύνεται, εκείνη σβήνεται από τη συλλογική μνήμη.

A. Τα Αρεοπαγίτικά Έργα

Όσον αφορά στα έργα που αποδίδονται στο όνομά του, αξίζει να σημειώσουμε ότι στην αρχαιότητα από αρεοπαγίτες δεν σώζονται συγγράμματα και μάλιστα φιλοσοφικά. «Έργα» τού Διονυσίου Αρεοπαγίτη δεν γνωρίζει ούτε ο **Κλήμης** ο Αλεξανδρεύς, ο οποίος ήταν όμως **Αθηναίος**, καθώς καταγόταν από το κλεινόν άστν (Επιφάνιος, *Αιρέσεις* 32.6.1: *Κλήμης τε, όν φασί τινες Άλεξανδρέα, έτεροι δέ Άθηναϊον*) ούτε ο **Ωριγένης**. Σημειωτέον ότι αυτός (ο χαλκέντερος ερμηνευτής) το 245 μ.Χ. περάτωσε στην Αθήνα το *Υπόμνημα στο Άσμα των Ασμάτων* και ξεκίνησε εκείνο στον *Ιεζεκιήλ* (Ευσεβίου, *ΕΙ* 6.23.4, 6.32.1-2). Ο Ωριγένης μάλιστα επισημαίνει για την Εκκλησία των χριστιανών Αθηναίων τα εξής σε αντιπαραβολή προς τη σύναξη της Πόλης στο Θέατρο τού Διονύσου, η οποία επίσης ονομάζεται με τον πολιτικό όρο «Εκκλησία»: *Έκκλησία μόν γάρ τοῦ Θεοῦ, φέρ' εἰπεῖν, ἢ Ἀθήνησι **πραεῖά τις καὶ εὐσταθής**, ἄτε Θεῶ ἀρέσκειν τῷ ἐπὶ πᾶσι βουλομένη· ἢ δ' Ἀθηναίων ἐκκλησία **στασιώδης καὶ οὐδαμῶς παραβαλλομένη** τῇ ἐκεῖ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ* (Ωριγ. *Κατὰ Κέλσου* 3.30). Συνεπώς ο χαλκέντερος ερμηνευτής είχε προσωπική εικόνα από τα χριστιανικά

πρόσωπα και κείμενα, τα οποία ήταν γνωστά στο άστυ. Δεν αποκλείεται μάλιστα να αξιοποίησε και τη βιβλιοθήκη του Αδριανού.

Ήδη τον 2^ο αι. μ.Χ. δραστηριοποιούνται στο κλεινόν άστυ τρεις Απολογητές: Αθηναγόρας (όνομα σχετιζόμενο με την Αθηνά), Αριστείδης και Κοδράτος (< κυδρός = ένδοξος). Αυτοί δεν εμφανίζουν καμμία επιρροή από την αποφατική θεολογία των συγγραμμάτων, τα οποία αργότερα θα επηρεάσουν βαθιά την χριστιανική θεολογία και σκέψη. Ο κατεξοχήν ερμηνευτής του Παύλου **Ιωάννης Χρυσόστομος** (349-407), όταν σχολιάζει το αντίστοιχο χωρίο των *Πράξεων*, δεν μνημονεύει τον Αρεοπαγίτη ως συγγραφέα κάποιων θεολογικών κειμένων.

*Εικότως εἰς Κόρινθον, ὡς ἔφην, ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἤγετο, ἐν ᾗ μένειν ἔδει. Οἱ γὰρ Ἀθηναῖοι, καίτοι ξένης ὄντες ἀκροάσεως ἐρασταί, ὅμως οὐ προσεῖχον· οὐ γὰρ τοῦτο ἐσπούδαζον, ἀλλ' ὥστε ἀεὶ τι ἔχειν εἰπεῖν· ὅπερ αὐτοὺς καὶ ἀποσχέσθαι ἐποίησεν. Εἰ δὲ τοῦτο ἦν αὐτοῖς ἔθος, πῶς ἐγκαλοῦσιν, ὅτι «Ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελεὺς εἶναι»; Ἀλλὰ ταῦτα σφόδρα ἦν ἄπορα. **Ἄλλ' ὅμως ἔπεισε τὸν Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην καὶ ἐτέρους τινάς. Οἱ μὲν γὰρ ἐπιμελούμενοι βίου, ταχέως ἐδέξαντο τὸν λόγον, οἱ δὲ λοιποὶ οὐκ ἔτι. Ἰκανῶς οὖν ἔχειν ἔδοξε τῷ Παύλῳ τὸ καταβαλεῖν τέως τὰ σπέρματα· τὸ γὰρ πλέον αὐτοῦ τῆς ζωῆς ἐνταῦθα προκεχωρήκει.** Ἐπὶ μὲν γὰρ Νέρωνος ἐτελειώθη, ἀπὸ δὲ Κλαυδίου ἀνερρύπιζετο λοιπὸν ὁ πρὸς Ἰουδαίους πόλεμος, μακρόθεν μὲν, οὐκ ἀπεικὸς δὲ, ὥστε κἂν οὕτω σωφρονῆσαι, καὶ ἀπὸ Ῥώμης ὡς λυμεῶνες ἐλαύνοντο. Διὰ τοῦτο οἰκονομεῖται τοῦτον ὡς δέσμιον ἀπαχθῆναι ἐκεῖ, ἵνα μὴ ὡς Ἰουδαῖος ἀπελαύνηται, ἀλλ' ὡς ὑπὸ τῆ τάξει πράττων καὶ φυλάττηται ἐκεῖ. Καὶ ἔμεινε, φησὶ, παρ' αὐτοῖς. (PG. 60. 275.43-60).* Σημειωτέον ὅτι ανωτέρω δεν μνημονεύεται ονομαστικά η Δάμαρις, ενώ η παρουσία του Π. ως δέσμιου στην Αιώνια Πόλη, δικαιολογείται ως «οικονομία», ὥστε να μην εξοστρακιστεῖ ἀπὸ ἐκεῖ στο πλαίσιο «αντισημιτικού πογκρόμ», το οποίο πραγματοποιήθηκε ἀλλὰ (βάσει των δεδομένων που ἔχουμε) ἐπὶ Κλαυδίου.

Ο συγκεκριμένος μελίρρυτος Πατέρας (ο Αντιοχεύς Ιωάννης, υἱὸς του Σεκούνδου, στρατιωτικού μαγίστρου τῆς Ανατολῆς), ἦταν μαθητῆς του Διόδωρου Ταρσοῦ, ο οποίος σύμφωνα με την *επιστολή 35* του Ιουλιανού (του επονομαζομένου «Παραβάτη») σπούδασε στην Αθήνα στον νεοπλατωνικό Πρίσκο. Σύμφωνα με τον *Βίο* τού Χρυσοστόμου, ο οποίος συντάχθηκε ἀπὸ τον **Γεώργιο τον Αλεξανδρέα** το 620 (δύο αἰῶνες σχεδόν μετὰ τη ζωή του), ο Ιωάννης, μαθητῆς και του Λιβανίου (ο οποίος βίωσε τραυματική ἐμπειρία στο κλεινόν άστυ), επισκέφθηκε και ο ἴδιος την Αθήνα, εντυπωσίασε με την ταπεινοφροσύνη, την ἀρετὴ και την σοφία και ἐπέτυχε ὅ,τι δεν πέτυχε ο Παῦλος: να γοητεύσει τους σοφοὺς (138). Παραλίγο, μάλιστα, σύμφωνα με τη συγκεκριμένη

Βιογραφία, η οποία συγγράφηκε δύο αιώνες μετά την ιστορική παρουσία του Ιεράρχη, θα γινόταν και *επίσκοπος Αθηνών* αλλά «διέφυγε».

Σημειωτέον ότι ο Αρεοπαγίτης ως μαθητής του Παύλου, λογικό θα ήταν να είχε αγρευθεί στη θεολογία του αποστόλου των Εθνών, όπως αυτή αποτυπώνεται στις Επιστολές του, με την οποία όμως (θεολογία) τα αρεοπαγιτικά συγγράμματα δεν παρουσιάζουν ομοιότητα. Ενώ οι αντίπαλοι του στην Β' Κορινθίους επαίρονται για τις αναβάσεις τους έως τού Θρόνου και τις Ουράνιες Ιεραρχίες, ο ίδιος μόνον σε τρίτο πρόσωπο αναφέρεται σε τέτοιου είδους εμπειρίες και το μόνον για το οποίο καυχάται είναι για τα παθήματά του και τον σκόλωπα – ανίατη ασθένεια τής σαρκός (Β' Κορ. 12, 7).

B. Ο Διονύσιος

Το όνομα *Διονύσιος* παραπέμπει στον πολύ αγαπητό στο κλεινόν άστυ «βακχικό» θεό Διόνυσο και το ομώνυμο «θέατρο», όπου τον μήνα Μάρτιο ανέβαιναν τα κλασικά χρόνια τα δράματα και τον 1^ο αι. μ.Χ. συναζόταν η Εκκλησία τού Δήμου. Ιδίως τα αυτοκρατορικά χρόνια τα θεάματα πολλαπλασιάζονται, οπότε και αποκτούν ισχυρή επιρροή τα σωματεία των Διονυσιακών τεχνιτών, τα οποία συγκροτούν οι άνθρωποι του θεάτρου και μάλιστα συγκροτούν *σύνοδο οικουμενική*⁸⁰². Ταυτόχρονα δημιουργούνται στις πόλεις και σύλλογοι προς τιμήν ιδίως του θεού τής βλάστησης και του οίνου⁸⁰³. Συνεπώς δεν αποκλείεται το συγκεκριμένο όνομα να είναι τον 1^ο αι. μ.Χ. και το πλέον δημοφιλές. Εν προκειμένω πρέπει να τονιστεί ότι στην αρχαιότητα δεν χρησιμοποιούσαν ονόματος θεοφορικά (= τα ονόματα των θεών) «αυτούσια» στους ανθρώπους, εκτός του ονόματος τού λίαν προσφιλούς *Ερμή* (και αυτό συμβαίνει μόνον από τον 1^ο αι. μ.Χ.)⁸⁰⁴. Εκτός του αρεοπαγίτη

⁸⁰² A. Brent, *Ignatius of Antioch and the Second Sophistic*, Tübingen: Mohr Siebeck 2019, 143.

⁸⁰³ Α., Χανιώτη, *Η Εποχή των Κατακτήσεων*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2021, 427-430.

⁸⁰⁴ Cilliers Breytenbach/Elli Tzavella, *Early Christianity in Athens*, 253 κε.: Δεν ονόμαζαν, για παράδειγμα, στα παιδιά τους Αθήνη ή Απόλλων. Ο Έρμης χρησιμοποιήθηκε ως όνομα για θνητούς ελάχιστα πριν τον 1^ο αι. μ.Χ.. «Και, αν και οι θνητοί συνήθως είχαν θεοφόρα ονόματα βασισμένα σε ένα ευρύ φάσμα θεών, δεν έφεραν ποτέ αυτούσια θεϊκά ονόματα [...] μέχρι τα αρκετά ύστερα χρόνια, ακόμη κι αν η διαφορά ήταν μόλις ένα γράμμα (όπως στο Διονύσιος από το Διόνυσος). Τα ονόματα στα χριστιανικά μνημεία της Αθήνας, που έχουν επιβιώσει με το πέρασμα των αιώνων, μας φανερώνουν ότι, εκτός από περιστασιακά παραδείγματα, όπως ο Έρμης, και «προσωποποιημένες αφαιρέσεις», που προέρχονται από αφηρημένα ουσιαστικά, όπως η Ειρήνη, Ὁ Έρως, η Τύχη και η συνοδός της Αθηνάς, η Νίκη, οι Χριστιανοί **επίσης δεν χρησιμοποιούσαν τα ονόματα των Ελλήνων θεών για τα παιδιά τους**. Ούτε ονόμαζαν τα παιδιά τους «Ίησοῦς, Χριστός, Κύριος ή Σωτήρ». Τα χριστιανικά επιτύμβια μνημεία της Αθήνας αποδεικνύουν ότι η ονοματοδοσία μεταξύ των Χριστιανών ακολουθούσε την κανονική πρακτική των συμπολιτών τους Ελλήνων. Εκείνοι επίσης χρησιμοποιούσαν **θεοφόρα ελληνικά ονόματα**. Φυσικά, το να φέρει κάποιος ένα θεοφόρο όνομα δεν ασκούσε «ορατή επιρροή στη θρησκευτική συμπεριφορά του ενήλικου Έλληνα

Διονυσίου, στην Εκκλησία των τριών πρώτων αιώνων μαρτυρείται από τον Ευσέβιο Καισαρείας (α) ο Διονύσιος Κορίνθου (2^{ος} αι. μ.Χ.), ο οποίος έχαιρε ιδιαίτερης αναγνώρισης από την οικουμενική Εκκλησία. Γνωστοί επίσης ήταν (β) ο Διονύσιος Αλεξανδρείας (+265 μ.Χ.) και αργότερα (γ) ο Διονύσιος Μεγάρων (ο οποίος εκπροσώπησε την συγκεκριμένη πόλη στην Ε΄ Οικουμενική Σύνοδο. Σε κάθε περίπτωση, ενώ το όνομα *Διονύσιος* αποδεικνύεται ότι χρησιμοποιείται από χριστιανούς⁸⁰⁵, η τιμή στον άγιο Διονύσιο δεν μαρτυρείται τους έξι πρώτους αιώνες στην Αθήνα, όπως αντιθέτως συμβαίνει με τον άγιο Λεωνίδα (+250) και τον άγιο Μαρτινιανό (από την Καισάρεια Παραθαλάσσια) που συνδέθηκε και με έναν άγιο Φαντίνο (τέλη του 10^{ου} αι.).⁸⁰⁶ Το ίδιο εξαιρετικά νεότερη είναι και η τιμή προς τον απόστολο Παύλο⁸⁰⁷.

Το όνομα *Διονύσιος* μαρτυρείται και μετά τον 1^ο αι. μ.Χ. στην Αθήνα για χριστιανούς (*ICG* 2543, 3034, 3187, 3675–3676, 4034, and 4071). Για παράδειγμα στο Κοιμητήριο της βασιλικής των Τραχώνων (Ευώνυμον), νοτιοανατολικά τής Αθήνας, σε στήλη από μάρμαρο Υμηττού μνημονεύεται

που το φέρει». Ωστόσο, το να ονομάζεις ένα παιδί, για παράδειγμα, Απολλόδωρος ή Διονυσοδώρα ή Χ-δωρος ή Υ-δώρα σήμαινε ακόμη ότι το παιδί είχε δοθεί από τον συγκεκριμένο θεό. Δεν είναι λοιπόν περίεργο που, με εξαίρεση τα αυστηρά θεοφόρα ονόματα όπως η Θεοδοσία —ήδη στον τέταρτο αιώνα— ή ο Θεόδωρος, βρίσκουμε, μετά τον Διονύσιο (από τις *Πράξεις* 17:34) στον πρώτο αιώνα και τον Άθηναγόρα (τον υπερασπιστή) στον δεύτερο αιώνα, κι αργότερα, **μόνο μία Άθηνωδώρα, έναν Διογένη και έναν Διονυσόδωρο μεταξύ των Χριστιανών στην περιοχή της Αθήνας.**

⁸⁰⁵ Cilliers Breytenbach/Elli Tzavella, *Early Christianity in Athens*, 259: «Τα ελληνικά ονόματα χριστιανικής προέλευσης χρησιμοποιούνταν και στην Αθήνα, αλλά όχι πριν από τον πέμπτο αιώνα: **Άναστασία και Αναστάσιος, Συνοδία και Συνόδιος και Μαρτυρία και Μαρτύριος.** Η σύζυγος ενός αναγνώστη ονομαζόταν **Θέκλα** (όνομα όχι ελληνικό, αλλά χριστιανικό όνομα, το οποίο ήταν πολύ δημοφιλές μεταξύ των Χριστιανών στη Λυκαονία και την Κιλικία). Η προέλευση του μνημείου, όμως, είναι άγνωστη. Ο **Κλημάτιος** είναι μαρτυρημένος στην Αθήνα σε μια επιγραφή από τον τέταρτο ή πέμπτο αιώνα για έναν επίσκοπο. Βρέθηκε στη χριστιανική Βασιλική στην οδό Τσακαλόφ η μπλε μαρμάρινη πλάκα και τα επιμελώς χαραγμένα γράμματα κάτω από τρία σταυρογράμματα υποδεικνύουν την υψηλότερη θέση του επισκόπου. Η πλάκα θα μπορούσε είτε να ήταν το κάλυμμα του σαρκοφάγου του είτε μια πλάκα που κάλυπτε ολόκληρο τον σαρκοφάγο. Το μοναδικό του όνομα πιθανώς προέρχεται από τὸ κλημάτιον, ένα μικρό κλαδάκι της αμπέλου (κλήμα), συμβολίζοντας, με βάση τον Ιωάννη 15, 2, ότι ο επίσκοπος ήταν προσκολλημένος στον Χριστό όπως το κλήμα στην αμπέλου (ἄμπελος). Άλλα ονόματα επισκόπων που εκπροσώπησαν την Αθήνα σε οικουμενικές και τοπικές Συνόδους: με ελληνικά ονόματα Πίστος (325 < «χριστιανική αρετή»), Νικίας (431. 451) Ανατόλιος (459) και λατινικά (Μόδεστος < ταπείνωση 431). Το χριστιανικό Αναστάσιος είναι υστερότερο (458). Μεταξύ 2802-5 μία Δαρεία και ο σύζυγός της Χρυσάνθος από την Αθήνα μαρτύρησαν στη Ρώμη (249).

⁸⁰⁶ Kaldellis, Parthenon170. Ναός προς τιμήν του Διονυσίου φαίνεται να χτίστηκε μετά τον 7^ο αι. μ.Χ.. Βλ. E.W. Bodnar, Travlos J., Frantz A. *The Church of St. Dionysios the Areopagite and the Palace of the Archbishop of Athens in the 16th Century* // *Hesperia*. 1965. <https://colab.ws/articles/10.2307%2F147210>

⁸⁰⁷ Για το όνομα Παύλος στην Αθήνα σημειώνονται τα εξής: Naming after the apostles increased through the centuries, and by the fifth century there was a clear preference among Christians in Attica to call their boys either Άνδρέας or Ιωάννης, which were both used fifteen times. The preference for Andrew could be due to his association with Macedonia and Achaëa, in the latter province especially with Patras where he is said to have died as a martyr, and with his function as Christian patron of healing. Παῦλος (Paulus) and Στέφανος rank third, each with seven attestations. 107 Όνησιμος is used twice or thrice, Φίλιππος once in the fourth century. (248)

ένας Διονύσιος οικέτης: *ICG 2030* (4^{ος} αι. μ.Χ.)⁸⁰⁸: + **μνημόριον Διονυσίου σιρκαρίου** [= εμπόρου μεταξιού] **οϊκαίτη (αντί οϊκέτου) τοῦ | λαμπροτάτου | | Πλουτάρχου άν|θυπάτου** (της Αχαΐας). Και το όνομα *Πλούταρχος* μαρτυρείται στο κλεινόν άστν εκτενώς την περίοδο 5^{ος} αι. π.Χ. έως 5^{ος} αι. μ.Χ. και μάλιστα και για έναν Χριστιανό (*ICG 13*).

Ως *αρεοπαγίτης* ο Διονύσιος προφανώς ανήκε στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα και απολάμβανε οικονομικής ευρωστίας. Πιθανόν έμενε στην **περιοχή της Μελίτης Κέκροπος** (το σημερινό «Θησείο»), καθώς εκεί από τις Επιγραφές, όπως επισημαίνει και ο David A. Evans, *The First Christians of Athens (ABR 68, [2020] 40–53)*, είναι εντυπωσιακή η συχνότητα με την οποία απαντά το συγκεκριμένο όνομα: ο βουλευτής **Διονύσιος ο πρεσβύτερος ο Μελιτεύς** γιος του Διονυσίου, ο βουλευτής Διονύσιος ο Μελιτεύς γιος του Εύπλοου, ο βουλευτής Διονύσιος ο Μελιτεύς, ο βουλευτής Διονυσόδωρος ο Μελιτεύς, ο γραμματέας της Βουλής και του Δήμου, Δώρος ο Μελιτεύς γιος του Σμικύθου κ.ά.⁸⁰⁹ Έχοντας ως θέα τον Παρθενώνα και όντας πλησίον της Αγοράς, ο Διονύσιος πιθανότατα, ακολουθώντας τη συνήθεια τής εποχής, φιλοξενούσε και «σχολή» φιλοσοφική στην ευρύχωρη κατοικία του, η οποία πιθανόν στολιζόταν και με ψηφιδωτό του θεού τής χαράς και του «θριάμβου» του⁸¹⁰.

Ως *αρεοπαγίτης* ο Διονύσιος ήταν θεματοφύλακας της **Παραδόσεως** αντί της μανίας για *καινότητα* των συγχρόνων του Αθηναίων. Σημειωτέον ότι στην αρχαία Αθήνα το 399 π.Χ. ο Σωκράτης δεν καταδικάστηκε σε θάνατο από τον Άρειο Πάγο, αλλά από το **δικαστήριο της Ηλιαίας**. Πρόκειται για το ανώτατο δικαστήριο της πόλης και αποτελούνταν από 500 πολίτες που επιλέγονταν με κλήρο. Η κατηγορία εναντίον του Σωκράτη ήταν ότι διέφθειρε τους νέους και ότι δεν πίστευε στους θεούς της πόλης. Σε αντίθεση προς την Ηλιαία, ο Άρειος Πάγος και στην ελληνορρωμαϊκή περίοδο έχαιρε σεβασμού, καθώς αντιστοιχούσε στη ρωμαϊκή Σύγκλητο. Αξίζει να σημειώσουμε εν προκειμένω ότι ο Ωριγένης διασώζει μια παράδοση ότι ο Σωκράτης, ο «άγιος των αυτοκρατορικών χρόνων» και πατέρας όλων των φιλοσοφικών ρευμάτων, που επιδίωκαν την ευδαιμονία,

⁸⁰⁸ Βλ. <https://aol-apothetirio.com/index.php/items/show/3935> Cilliers Breytenbach/Elli Tzavella, *Early Christianity in Athens*, 265.

⁸⁰⁹ https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9C%CE%B5%CE%BB%CE%AF%CF%84%CE%B7_%CE%9A%CE%B5%CE%BA%CF%81%CE%BF%CF%80%CE%AF%CE%B4%CE%B1%CF%82

⁸¹⁰ Anne-Marie Guimier-Sorbets, Η παρουσία του Διονύσου στην ελληνική Οικία: τα ελληνιστικά Ψηφιδωτά. *Αρχαιολογία*, 113 (2011) 213-7. <https://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/07/113-4.pdf>

καταδικάστηκε από τον Άρειο Πάγο (Κατά Κέλσου 4.7). Σε κάθε περίπτωση ο Λουκάς στις Πράξεις ιστορεί τον Π. ως τον «νέο Σωκράτη»⁸¹¹.

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Διονυσίου, επισκόπου της γειτονικής Κορίνθου, ο αρεοπαγίτης Διονύσιος έγινε πρώτος επίσκοπος Αθηνών: *ἐπὶ τούτοις καὶ τὸν Ἀρεοπαγίτην ἐκεῖνον Διονύσιος ὄνομα αὐτῷ, ὃν ἐν ταῖς Πράξεσι μετὰ τὴν ἐν Ἀρείῳ πάγῳ πρὸς Ἀθηναίους Παύλου δημηγορίαν πρῶτον πιστεῦσαι ἀνέγραψεν ὁ Λουκᾶς, τῆς ἐν Ἀθήναις ἐκκλησίας πρῶτον ἐπίσκοπον ἀρχαίων τις ἕτερος Διονύσιος, τῆς Κορινθίων παροικίας ποιμὴν, γεγονέναι ἱστορεῖ.* (Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* [E.I.] 3.4.10· 4.23.2). Στο Κείμενο⁸¹² μάλιστα επισημαίνει ότι, ενώ ο Ωριγένης εξυμνεί την Εκκλησία των Αθηνών ως **πραεῖά καὶ εὐσταθής**, ἄτε Θεῷ ἀρέσκειν τῷ ἐπὶ πᾶσι βουλομένη και πιστή, εκείνη κατόπιν αντιμετώπιζε ζητήματα στην πίστη και την πολιτεία: Ἐτσι η επιστολή **πρὸς Ἀθηναίους** είναι **διεγερτική πίστεως καὶ τῆς κατὰ τὸ εὐαγγέλιον πολιτείας**, ἧς ὀλιγορήσαντας ἐλέγχει ὡς ἂν μικροῦ δεῖν ἀποστάντας τοῦ Λόγου.

Βεβαίως σε αντίθεση προς τον Διονύσιο και τον Αθηναγόρα, προ του μέσου του 6^{ου} αι. δεν αποδεικνύεται η παρουσία Χριστιανών στην ελίτ της πόλης, καθώς ασχολούνται με τις βάνουσες τέχνες. Αυτό, όμως, που προκαλεί εντύπωση είναι η συχνότητα με την οποία συναντούμε **αναγνώστες** ανάμεσα στους Χριστιανούς των πρώτων αιώνων τῆς Αθήνας⁸¹³. Αυτή (η συχνότητα) συνεπάγεται μελέτη των ιουδαϊκών και χριστιανικών Γραφών σε κύκλους σε φιλοσοφικές σχολές (όπως αυτή του Τυράννου στην Έφεσο [Πρ. 19, 9]) ή σε οικίες αριστοκρατικές. Προφανώς αυτό

⁸¹¹ Βλ. Σ. Δεσπότη, Σωκράτης και Παῦλος: Μια ανάγνωση της Αρεοπαγιτικής Ομιλίας ἐπὶ τῆ βᾶσει του Πλατωνικοῦ Διαλόγου *Ευθύφρων* ἢ *Περὶ Οσιότητος*. Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικοῦ Συνεδρίου ΚΒ΄ ΠΑΥΛΕΙΑ: Απόστολος Παῦλος και Φιλόσοφοι: 2400 ἔτη ἀπὸ τῆ γέννηση του Αριστοτέλη (Ιερά Μητρόπολις Βεροίας [...] 02-04.06). Βέροια 2016, 171-186. Του ἰδίου: Αριστοτέλης και Ιουδαῖοι στη Φιλολογία και τὴν Τέχνη τὴν Περίοδο 3^{ος} π.Χ.-1^{ος} μ.Χ. Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικοῦ Συνεδρίου. Αριστοτέλης και Χριστιανισμός. 24-25.11.2016. Αθήνα Κοσμητεία Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστήμιο Αθηνών 2017, 19-30. <http://old.uoa.gr/anakoinoseis-kai-ekdhloseis/proboli-ekdilwshs/praktika-die8noys-synedrioy-aristotelhs-kai-xristianismos-24-25-noembrioy-2016-dhmosia-hlektroniki-ekdossh.html>

⁸¹² Το Κείμενο συνολικά είναι το εξής: *ἐαυτὸν καθιστὰς ἐν αἷς ὑπετυποῦτο καθολικαῖς πρὸς τὰς ἐκκλησίας ἐπιστολαῖς. ὧν ἐστὶν ἡ μὲν πρὸς Λακεδαιμονίους ὀρθοδοξίας κατηχητικὴ εἰρήνης τε καὶ ἐνώσεως ὑποθετικὴ, ἡ δὲ πρὸς Ἀθηναίους διεγερτικὴ πίστεως καὶ τῆς κατὰ τὸ εὐαγγέλιον πολιτείας, ἧς ὀλιγορήσαντας ἐλέγχει ὡς ἂν μικροῦ δεῖν ἀποστάντας τοῦ λόγου ἐξ οὔπερ τὸν προεστῶτα αὐτῶν Πούπλιον μαρτυρῆσαι κατὰ τοὺς τότε συνέθη διωγμούς. Κοδράτου δὲ μετὰ τὸν μαρτυρήσαντα Πούπλιον καταστάντος αὐτῶν ἐπισκόπου μέμνηται, ἐπιμαρτυρῶν ὡς διὰ τῆς αὐτοῦ σπουδῆς ἐπισυναχθέντων καὶ τῆς πίστεως ἀναζωπύρησιν εἰληχότων· δηλοῖ δ' ἐπὶ τούτοις ὡς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου προτραπεῖς ἐπὶ τὴν πίστιν κατὰ τὰ ἐν ταῖς Πράξεσιν δεδηλωμένα, πρῶτος τῆς Ἀθήνησι παροικίας τὴν ἐπισκοπὴν ἐγκεχειριστο. ἄλλη δ' ἐπιστολὴ τις αὐτοῦ πρὸς Νικομηδεάς φέρεται, ἐν ἧ τὴν Μαρκίωνος αἵρεσιν πολεμῶν τῷ τῆς ἀληθείας παρίσταται κανόνι. καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ δὲ τῇ παροικούσῃ Γόρτυναν ἅμα ταῖς λοιπαῖς κατὰ Κρήτην παροικίαις ἐπιστεῖλας, Φίλιππον ἐπίσκοπον αὐτῶν ἀποδέχεται ἄτε δὴ ἐπὶ πλείσταις μαρτυρουμένης ἀνδραγαθίας τῆς ὑπ' αὐτὸν ἐκκλησίας, τὴν τε τῶν αἰρετικῶν διαστροφὴν ὑπομιμνήσκει φυλάττεσθαι. καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ δὲ τῇ παροικούσῃ Ἄμαστριν ἅμα ταῖς κατὰ Πόντον.*

⁸¹³ Cilliers Breytenbach/Elli Tzavella, *Early Christianity in Athens*, 354.

οφείλεται στην επιρροή που άσκησε ο Αρεοπαγίτης, την εποχή που ανατέλλει η δεύτερη σοφιστική, και εν συνεχεία ο διάσημος χριστιανός ρήτορας **Προαιρέσιος**. Ας μην λησμονούμε ότι αργότερα στους νεοπλατωνικούς κείμενα ανατολικά, όπως αυτά των Χαλδαιών, αντιμετωπιζόνταν ως «θεόπνευστες» πηγές αποκάλυψης, όπως και ο Πλάτων. Ταυτόχρονα η φιλοσοφία μεταμορφώθηκε σε θεουργία, γεφυρώνοντας το χάσμα μεταξύ του στοχασμού και της έλλογης κριτικής μελέτης κειμένων αφενός και της συμμετοχής στα παραδοσιακά θρησκευτικά τελετουργικά αφετέρου. Από την άλλη πλευρά ο Αθηναγόρας υπερασπίστηκε τον Χριστιανισμό ως **έπιστήμη** και ο Βασίλειος και ο Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός αποκαλούσαν τη διδασκαλία τους **φιλοσοφείν**,⁸¹⁴ αν και προτιμούσαν να συγκεντρώνονται σε ιερά χριστιανικά κτήρια και να ακούν τους δασκάλους εκεί συμμετέχοντας σε συζητήσεις⁸¹⁵.

Σύμφωνα με τους Cilliers Breytenbach/Elli Tzavella (358), **χρειάστηκαν γενιές για να μεταμορφωθεί (= εκχριστιανισθεί) πολιτισμικά η ελληνική κοινωνία μέσω της συνολικής νέας κατασκευής της πραγματικότητας, την οποία ο Χριστιανισμός θεμελιώνει με την ερμηνεία των βιβλικών αφηγήσεων υπό το φως της πίστης του σε έναν Δημιουργό Θεό και στον Υιό Του, Ιησού, ως σωτήρα της ανθρωπότητας. Αυτό δεν θα είχε προχωρήσει τόσο γρήγορα, εάν ο Θεοδόσιος Α΄, οι διάδοχοί του και ο Μαρκιανός δεν είχαν απαγορεύσει τις επισκέψεις στους ναούς και τις θυσιές προς τους θεούς. Με το πέρασμα του χρόνου, αυτά τα μέτρα στέρησαν από τους αυτόχθονες λαούς τον δημόσιο χώρο τους. Από το επιγραφικό υλικό, προκύπτουν λίγα στοιχεία για το πώς ο Χριστιανισμός πλήρωσε το κενό που άφησε η εξαφάνιση του αθηναϊκού πολυθεϊσμού. Το σαφές είναι ότι στη γλώσσα των Ψαλμών, οι πιστοί προσκαλούσαν τον Θεό, τον Κύριο, τον Χριστό για βοήθεια και προστασία (κεφ. 6, τμήμα 6.3). [...] Ο Χριστιανισμός υποσχόταν «αιώνια ζωή» μετά το θάνατο, ενσωματώνοντας έτσι την κυκλική, ουράνια αντίληψη του χρόνου και την ετήσια αναγέννηση της φύσης που σχετίζονταν με τους θεούς των Ελλήνων σε μια γραμμική αντίληψη**⁸¹⁶. Χαρακτηριστικό

⁸¹⁴ Cilliers Breytenbach/Elli Tzavella, *Early Christianity in Athens*, 353.

⁸¹⁵ Δεν έχουμε ανάλογα παραδείγματα από Χριστιανούς στην Αθήνα, αλλά παραθέτοντας από το έργο **Περί Επαγγελιών του Διονυσίου Αλεξανδρείας**, ο Ευσέβιος αναφέρει μια συνάντηση των πρεσβυτέρων και δασκάλων από τα χωριά της περιοχής της Αρσινόης που οργάνωσε ο Διονύσιος γύρω στο 260 (κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Γαλλήνιου, 253–268). Ο σκοπός της συνάντησης ήταν να συζητηθούν τα επιχειρήματα του πρόσφατα αποθανόντος Αιγυπτίου επισκόπου Νέπου, ο οποίος αντικρούει την αλληγορική ερμηνεία της Αποκάλυψης του Ιωάννη. Οι λαϊκοί ήταν ελεύθεροι να παρευρεθούν. Ο Διονύσιος θαύμαζε την επιμονή των αδελφών και την αγάπη τους για την αλήθεια, καθώς και το ότι παρακολούθησαν με άνεση την τεκμηρίωση κατά τη διάρκεια της συζήτησης στον ανοιχτό χώρο για το αν πρέπει να λαμβάνεται κυριολεκτικά ή όχι η Αποκάλυψη του Ιωάννη. Για τρεις ολόκληρες ημέρες, συζήτησαν με τάξη και φιλικότητα τα επιχειρήματα και τα αντιπαρακείμενα, μέχρι που η πλευρά του Νέπου συμφώνησε να ακολουθήσει τις αλληγορικές ερμηνείες του Διονυσίου.

⁸¹⁶ Το επόμενο στοιχείο μας αποτελείται από τα νεκροταφικά επιτύμβια από τον πέμπτο αιώνα και μετά. Τεκμηριώνουν την επίδραση της Βίβλου σε διάφορες πτυχές της ζωής των Χριστιανών στην Αττική.

το επιτύμβιο σε μια πλάκα που «σημειώνει» το «αιώνιο σπίτι» («οἶκος αἰώνιος») **του αναγνώστη Αγάθωνος και της συζύγου του στη Σαλαμίνα**, το οποίο καταλήγει παραθέτοντας την προσευχή από την αρχαιότερη χριστιανική λειτουργία του Ευχαριστίας (Α΄ Κορινθίους 16:22): «μαράνα θά» («Κύριε, ἔρχου!»). Η αιώνια σωτηρία συνδέεται αχώριστα με τον Χριστό, τον νικητή τού θανάτου.

Προσωπικά νομίζω ότι είναι αδύνατον μια προσωπικότητα με τόσο μεγάλη επιρροή, όπως ο ρήτορας Προαιρέσιος (276 – 368 μ.Χ.) να μην είχε κάνει ήδη από τις αρχές του 4^{ου} αι. ουσιαστική προεργασία στην ώσμωση Ελληνισμού και Χριστιανισμού και στην αντίστιξη των «ιερών κειμένων» των δύο αυτών ρευμάτων. Αυτή η αντίστιξη θα γίνει εμφανής αργότερα και στα μνημεία και ιδίως στα Κοιμητήρια (όπως αποκαλούσαν emphaticά οι χριστιανοί τα νεκροταφεία) με τον συνδυασμό Αραμαϊκών εκφράσεων (Αμήν – Μαραναθά) με τις ελληνικές αποδόσεις τους. Κατά την άποψή μου υτή η ώσμωση παρέμεινε αφανής, καθώς η Αθήνα «λάνσαρε» τον εαυτό της επί αιώνες ακόμη και *μετά Χριστόν* ως το λίκνο της Ρητορικής και Φιλοσοφίας και έτσι προσήλκυε πολλούς επισκέπτες «φοιτητές». Δεν είναι τυχαίο ότι ο Δαμάσκιος (ό.π. 359) εισάγει ένα είδος Τριαδικότητας στην θεότητα για να απαντήσει στον Χριστιανισμό και την αυξανόμενη δημοφιλία του και στο κλεινόν άστυ. Μην ξεχνάμε ότι για αιώνες μέχρι Τουρκοκρατίας το Πρόγραμμα Διδασκαλίας σε όλα τα Σχολεία της Νέας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (του Βυζαντίου) περιείχε απάνθισμα από Κείμενα της ελληνικής και δη αθηναϊκής Σοφίας. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Παρθενώνας αναδεικνύεται σε κατεξοχήν Τόπο Προσκυνημάτων (όπως δεν ήταν ποτέ στο παρελθόν χωρίς να υπάρχει κάποια ιδιαίτερη εικόνα ή άγια λείψανα) ένεκα του «ακοίμητου φωτός της σοφίας» που εξέπεμπε.

Όσον αφορά στην ταυτότητα του αγίου Διονυσίου τους μεταγενέστερους αιώνες, τα παρακάτω Κείμενα είναι ενδεικτικά του πώς προοδευτικά διανθίζεται το Συναξάρι του:

- **Ο Πατριάρχης Ιωάννης Γ΄ Σχολαστικός** (6^{ος} αι. μ.Χ.) στον Πρόλογο στο *Περί θείων Ονομάτων* σημείωσε τα εξής: Διά δὲ τοῦτο ἄτε καινῶν δαιμονίων καταγγελέα τὸν θεϊότατον Παῦλον, ὡς ἱστόρησεν ὁ φιλαλήθης Λουκάς, οἱ τῆς ὑπὸ Θεοῦ μωρανθείσης σοφίας ἐρασταὶ πρὸς τὴν ἐξ Ἀρείου πάγου βουλὴν ἔλκουσιν. ἀλλ’ ἐν τοῖς Ἀρεοπαγίταις τότε βουλευῶν, ἄτε δικαστὴς ἀκλινέστατος, ὁ θεῖος Διονύσιος, **ἀδέκαστον** ἀπένειμε τῇ κατὰ τὸν πνευματοφόρον Παῦλον **ἀληθεία τὴν ψῆφον**· ἐρρῶσθαι τὲ πολλὰ φράσας τῇ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν ἀνοήτῳ σεμνότητι, τὸν ἀληθῆ Χριστόν καὶ Υἱὸν Θεοῦ ἐννοήσας, ἐκήρυξεν εὐθύς, καὶ τοῦ φωτίσματος εἶχετο· κἂν γὰρ Ῥωμαῖοι τότε ἐκράτουν, ἀλλ’ οὖν αὐτονόμους ἀφῆκαν Ἀθηναίους καὶ Λακεδαιμόνας· ὅθεν ἔτι παρ’ Ἀθηναίοις καὶ κατὰ τοὺς Ἀρεοπαγίτας ἐπολιτεύετο· καὶ τελεῖται μὲν ἅπαντα τῆς σωτηρίας τὰ δόγματα διὰ Παύλου· παιδεύεται δὲ **διδασκαλικῶς ὑπὸ Ἱεροθέω τῷ μεγίστῳ**, καθά φησιν αὐτός· εἶτα καθίσταται

κατὰ τὸ φερόμενον ἐν ζ βιβλίῳ τῶν Ἀποστολικῶν διατάξεων ὁ Διονύσιος Ἐπίσκοπος Catena in Acta (catena Andreae) (e cod. Oxon. coll. nov. 58) {4102.008} Catena. J. A. Cramer, *Catena Graecorum patrum in Novum Testamentum*, vol. 3, Oxford: Oxford University Press, 1838 (repr. Hildesheim: Olms, 1967): 1-424.

- Ο Θεόδωρος Πρόδρομος (1115 - 1160) αναφέρει τα εξής στο Συναξάριο της 3^{ης} Οκτωβρίου για τον άγιο Διονύσιο: **Ὁ ἅγιος Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης ξίφει τελειοῦται, ὃς καὶ τὴν ἑαυτοῦ κεφαλὴν ἄρας ὤδευεν. Σὺ προσκομίζεις σὴν Θεῷ, μάρτυς, κάραν.**(4) *Ὁ ἅγιος Ἱεροθέος εἰρήνη τελειοῦται.* Ὄντως ὁ πότης ὕπνος Ἱεροθέου. Τὴν ἴδια μέρα ἐπίσης εορτάζουν οἱ εξής: (1) *Ὁ ἅγιος ἀπόστολος Ἀνανίας λίθοις τελειοῦται. Ὁ βαπτίσας σε, Παῦλε, νῦν θνήσκει λίθοις.* (2) *Ὁ ἅγιος Κυπριανὸς ὁ ἀπὸ μάγων ξίφει τελειοῦται. Κυπριανὸς νῦν μάρτυς, εἰ καὶ χθὲς γόης.*

Ο Ευγένιος Βούλγαρης απηχεί στο έργο **Ἑκατονταετηρίς** όλες τις παρερμηνείες της β' χιλιετηρίδος οι οποίες συνδέονται με το πρόσωπο «Διονύσιος»: Η Δημηγορία θεωρείται Απολογία, η ειρωνεία και η άρνηση δεν προέρχονται από τους Επικούρειους και Στωικούς αλλά από τους δικαστές Αρεοπαγίτες, η Δάμαρις θεωρείται σύζυγος τού Διονυσίου κι εκείνος ιεραπόστολος των Γάλλων: *Παραστάς δέ, καὶ τὸ εἰς τὴν Ἀπολογίαν ἐνδόσιμον, ἐξ αὐτῆς τῆς πολυθέου δεισιδαιμονίας τῶν Ἀθηναίων λαβῶν, κηρύττει αὐτοῖς τὸν ἐπὶ πάντων ἕνα Θεὸν εὐαγγελιζόμενος, ἅμα καὶ τὴν ἐκ νεκρῶν ἐσομένην Ἀνάστασιν, καὶ τὴν μέλλουσαν κρίσιν. Ἐφ' οἷς, καὶ ὑπὸ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν χλευασθεῖς, πρὸς τὸ παρὸν ἀπολύεται, ὀλίγους (10) μόνον τινὰς ἐξ αὐτῶν πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας ἐπίγνωσιν ὀδηγήσας· ἐν οἷς ἐπίσημοι ἦσαν, Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις, ἡ ἐκείνου γαμετὴ ὡς ὑπὸ τινῶν εἴρηται. Τὸν Διονύσιον τοῦτον ἐπὶ πολὺ ἐκαυχῆθησαν οἱ Γάλλοι, πρῶτον παρ' αὐτοῖς γενέσθαι τῆς πόλεως Παρισίων ἐπίσκοπον· καὶ τοι τέως, μετὰ πολλὰς καὶ περιττὰς συζητήσεις ἐγνώρισαν καὶ αὐτοὶ τὴν ἰδίαν περὶ τοῦτο ἐξαπάτησιν· ἐν δὲ τῇ καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίᾳ τὸν Ἀρεοπαγίτην Διονύσιον, πρῶτον Ἀθηναίων ἐπίσκοπον ἀνέγραψεν ἡ παράδοσις. Τὸν διὰ πυρὸς θάνατον κατὰ τὸ υἱε'· ἢ υἱς'. ἔτος, ἐν ταῖς Ἀθήναις ἀθλήσαντα. (9543.005)⁸¹⁷*

Γ. Δάμαρις

⁸¹⁷ Τα Κείμενα λήφθηκαν από το TLG. Στην Διάλεξη του Νόρμαν Ράσελ με θέμα "Θέωση και θρησκεία" στη Θεολογική Σχολή του ΕΚΠΑ - [05.12.2024] <https://www.youtube.com/watch?v=LDTQldSzHbM> μπορεί ο ακροατής εξαιρετικά συμπυκνωμένα την επίδραση των αρεοπαγιτικών συγγραμμάτων στη Δύση.

Η Δάμαρις, όνομα συνηθισμένο στη Σπάρτη, ίσως να εκπροσωπεί στο αφήγημα τού Παύλου, τον έτερο ισχυρό πόλο τής ελληνικής Ιστορίας: τους Λακεδαίμονες, με τους οποίους αισθάνονταν ζηηρούς δεσμούς και οι Εβραίοι (βλ. Επίμετρο II). Αυτή (η Δάμαρις) δεν μνημονεύεται στο δυτικό τύπο κειμένου, ο οποίος είναι και αντισημιτικός και «μισογύνης». Η ετυμολογία του ονόματος είναι αβέβαιη⁸¹⁸. Ίσως προέρχεται (α) από το δάμαρ "σύζυγος", μια συστολή του κλασικού ελληνικού ονόματος *Δαμαρέτη* (καταγεγραμμένο ως το όνομα της κόρης του Θήρωνα του Ακράγαντα και σύζυγος του Γέλωνα), (β) από το 'δάμος' (δήμος, λαός) και '-άρι' (= λίκαν) και σημαίνει την αρίστη του λαού, ή (γ) από το δάμαλις - "δαμάλι" (= τη νεαρά αγελάδα, μτφ. την *Παρθένο, την κόρη*). (δ) Έχει επίσης εξεταστεί σχέση με τη Θάμαρ και μια κοπτική προέλευση.

Καθώς οι γυναίκες ιδίως στην Αθήνα (η οποία ήταν εξόχως συντηρητική κοινωνία συγκριτικά με άλλες, όπου τον 1^ο αι. μ.Χ. παρατηρείται κίνηση αναβάθμισης του γυναικείου φύλου) δεν ήταν παρούσες στις συνεδριάσεις του Αρείου Πάγου, η Δάμαρις θα μπορούσε να εκληφθεί ως αλλοδαπή και εταίρα (= υψηλού κύρους πόρνη ή ακόλουθος των Στωικών (που καλωσόριζαν γυναίκες στις τάξεις τους) ή ξένη που επισκεπτόταν την Αθήνα⁸¹⁹. Λανθασμένα αποδίδεται στον Ιωάννη τον Χρυσόστομο η άποψη, που καταγράφεται και στο γεωργιανό κείμενο των *Πράξεων* ότι πρόκειται για σύζυγο του Διονυσίου. Ίσως σε αυτό συνετέλεσε και η σημασία (α) τού ονόματός της. Τέτοιο στοιχείο δεν εξάγεται από το συγκεκριμένο χωρίο (*Περί Ιεροσύνης* 4.7.15-17),⁸²⁰ ενώ και ο Λουκάς θα το επεσήμανε, όπως κάνει ακολούθως με την περίπτωση του Ακύλα και της Πρίσκιλλας (18, 17).

Σχετικά πρόσφατα κυκλοφορήθηκε το άρθρο: A.J. den Heijer, Neglected Epigraphic Evidence on the Name of a Female Disciple. [Παραμελημένα Επιγραφικά Στοιχεία για το Όνομα μιας Μαθήτριας]», *Novum Testamentum* (2021) 1–14: Το όνομα «Δάμαρις» προέρχεται εκ Λακωνίας και ετυμολογείται από τη ρίζα *dam-*, που έχει τη σημασία «δαμάζω» - «υποτάσσω» με συνδηλώσεις δύναμης και εξουσίας. Ένα στοιχείο υπέρ της χρήσης του ονόματος ως θηλυκού είναι ένα αναθηματικό αγγείο του 3ου αιώνα π.Χ., που βρέθηκε στη Σπάρτη, το οποίο φέρει την επιγραφή: «Η Δάμαρις αφιέρωσε [το αγγείο αυτό] στην Αθηνά» (SEG XI, 669ab). Ο Den Heijer εξετάζει τα επιγραφικά στοιχεία για το ανδρικό όνομα Δαμάρης (*Damarēs*) και το θηλυκό όνομα Δάμαρις (*Damaris*) (ή υποκοριστικά αυτού) και σημειώνει ότι σχεδόν όλα τα στοιχεία παραπέμπουν στη Σπάρτη και την

⁸¹⁸ Αντίστοιχο Ανδρικό: Δαμάρης.

⁸¹⁹ Marg Mowczko, Damaris in Athens (Acts 17) <https://margmowczko.com/damaris-athens-acts-17/> (Ημερ. Ανάκτησης όλων των ιστότοπων 10.09.2025)

⁸²⁰ ὁ δὲ Ἀρεοπαγίτης ἐκεῖνος, ὁ τῆς δεισιδαιμονεστάτης πόλεως ἐκείνης, οὐκ ἀπὸ δημηγορίας μόνης ἠκολούθησεν αὐτῷ μετὰ τῆς γυναικός;

ευρύτερη περιοχή της Λακωνίας. Επιπλέον, τα ονόματα αυτά εμφανίζονται συχνά σε επιγραφές που αναφέρονται σε μέλη της οικογένειας των Ουολοσσηνών (Voluseni): «Το αρχαιότερο ανιχνεύσιμο μέλος της οικογένειας των Ουολοσσηνών είναι ένας Δαμάρης [του οποίου το όνομα] εμφανίζεται σε νόμισμα ως πατρωνυμικό].» Και από το άρθρο προκύπτει ότι στην Λακωνία έχουμε ένα αρσενικό όνομα Δαμάρης, ο οποίος γέννησε έναν Λούκιο Αριστοκράτη. Αυτοί αν και «περεγρίνοι», τελικά απέκτησαν την ρωμαϊκή πολιτεία και αναρριχήθηκαν «για τις αρετές του και τις εις ταν πόλιν εύνοιες» στην ελίτ της Σπάρτης, καθώς ισχυρίστηκαν ότι είναι απόγονοι Ηρακλέους και Περσέος.

Το άρθρο του J. S. Spawforth. 'Families at Roman Sparta and Epidaurus: Some. Prosopographical Notes', BSA 80. 1985, 191-258 σημειώνει τα εξής: Ο Λαμπρίας πέθανε στη δεκαετία του 40 μ.Χ. πρόωρα σε ηλικία δεκαοκτώ ετών. Οι επιγραφές δηλώνουν ξεκάθαρα ότι ο νέος προερχόταν από την ανώτερη κοινωνική τάξη και τον συνδέουν με την οικογένεια των Voluseni. Συνθέτοντας τα διαθέσιμα στοιχεία, φαίνεται ότι ο Lucius Volusenus Damares, ή Δαμάρης Β', νυμφεύθηκε μια Αθηναία με το όνομα Memmia Damocratia. Αν η Δάμαρις των Πράξεων 17 συνδέεται με αυτή την οικογένεια, κάτι που είναι πιθανό, τότε ενδέχεται να ήταν εγγονή του Δαμάρη Β' και να βρισκόταν στην ηλικία των είκοσι ή τριάντα ετών όταν ο Παύλος επισκέφθηκε την Αθήνα. Το πιο σημαντικό για μένα είναι ότι ο θάνατος του Λαμπρία αποδεικνύει δεσμούς μεταξύ μέλους του Αρείου Πάγου και της συγκεκριμένης οικογένειας της Σπάρτης, η οποία έχει «ρίζες» και στην Επίδαυρο.

Επιπλέον διαβάζουμε στη σελ. 218 κε.: As well as the Spartan decree, the death of Lamprias also elicited a decree, honours, and an embassy of consolation from Athens. The initiative for this Athenian decree came from a member of the Areopagus, **Timosthenes son of Callistomachus of Anaphlystus**, who, as will be seen, was a relation of the deceased; as at Sparta, so at Athens, civic interest in the death of this young Epidaurian arose from his kinship with notables in those cities. Both the Athenian and Spartan decrees describe in general terms the splendour of this Athenian connection, whereby Lamprias was related to members of the **genos of the Ceryces, 'priests and priestesses of Athena Polias and families which supply [Eleusinian] hierophants and torch-bearers'**. The Spartan decree adds the detail that Lamprias shared this Athenian ancestry with his uncle, **L. Voiusenus Aristocrates (II)**; so presumably he inherited it from his mother, the sister of Aristocrates. Hiller, noting the similarity of names between **Timosthenes**, who with his brother **Callistomachus** formed the Athenian embassy of consolation, and Timosthenis, attractively inferred that her Athenian connection derived from kinship with the family of these two brothers. [...] If the

evidence in these two decrees has been correctly construed, it appears that Damares (II) married into an Athenian family belonging to the *genos* of the Ceryces. This prestigious connection was formed, it seems, in the reign of Augustus; so the local prominence of the Voluseni can be traced back at least this far in time. In the reign of Augustus **the dynast Eurycles** also had ties with Athens, where he and a son were honoured with statues (above); **he and his descendants also had links with the Asclepieum**. Given the later kinship between the Voluseni and the Memmii, who were kinsmen of the Euryclids, the rise to prominence of the Voluseni might also have rested on ties of some sort with Eurycles and his family.

Από τα ανωτέρω εξάγω τα εξής συμπεράσματα:

1. Η Δάμαρις δεν ήταν εταίρα αλλά μία αριστοκράτισσα η οποία είχε δεσμούς και με την Αθήνα και με την Σπάρτη. Δεν ήταν σύζυγος του Διονυσίου αλλά συνδεόταν με τον Τιμοσθένη. Η σύζυγος ενός Αρεοπαγίτη, ο οποίος είναι ο εγγυητής της αρχαίας παράδοσης, θα παρέμεινε μάλλον στον οίκο της και δεν θα εμφανιζόταν μαζί του στον δημόσιο χώρο. Το πιθανότερο μάλιστα ήταν να αποκτήσουν τέκνα. Σημειωτέον ότι τα αυτοκρατορικά χρόνια υπάρχουν και Ρωμαίοι που γίνονται αρεοπαγίτες.

2. Προσκλήθηκε και αυτή στον Άρειο Πάγο στην ακρόαση του Π. για την εισαγωγή νέων θεοτήτων (Ιησού και Ανάστασης) στο πάνθεον των Αθηνών⁸²¹. Αυτό συνέβη για τους εξής λόγους: (α) όπως αποδεικνύεται και ανωτέρω είχε δεσμούς με το γένος των Κηρύκων και τα ελευσίνια Μυστήρια. Άρα μπορούσε να αποφανθεί για την ταυτότητα του ζεύγους «Ιησούς και Ανάστασις». (β)

⁸²¹ Ο συγκεκριμένος λόφος (ύψους 115 μέτρων βορειοδυτικά της Ακρόπολης) ονομαζόταν *Άρειος*, επειδή κατά τη μυθολογία εκεί δίκασαν οι θεοί τον Άρη, διότι σκότωσε τον γιο του Ποσειδώνα Αλιρρόθιο, ο οποίος επιχείρησε να βιάσει την κόρη του Αλκίππη. Η νομοθεσία του Σόλωνα καθιέρωσε αργότερα (6^{ος} αι. π.Χ.) τον Άρειο Πάγο ως βουλή με ισόβια μέλη, αρμόδια για την εφαρμογή του νόμου και τη διεξαγωγή *φονίων δικών*, την εκδίκηση, δηλαδή, των υποθέσεων φόνων εκ προμελέτης, εμπρησμών και καταλύσεως του πολιτεύματος. Πολλές δικαιοδοσίες του περιορίστηκαν μετά το 462 π.Χ. κατόπιν εισήγησης του Εφιάλτη. Τον 1^ο αι. μ.Χ. ο Άρειος Πάγος, ως *ἐπίσκοπος πάντων και φύλακας τῶν νόμων* (Πλούτ., *Σόλων* 19), όχι μόνο δεν είχε χάσει το κύρος του αλλά είχε καταστεί η ύπατη αρχή της αθηναϊκής πολιτείας. Επίσης, λάμβανε αποφάσεις σχετικά με το α) ποιος φιλόσοφος μπορούσε να παραμείνει στην πόλη διαλεγόμενος με τους νέους και β) ποιος ήταν ένοχος διαπόμψησης των μυστηρίων. Είχε, άρα, λόγο στην εισαγωγή και την καθιέρωση και των φιλοσοφικών και των θεολογικών δογμάτων. Συγκεκριμένα ο *καταγγελεύς* έπρεπε να αποδείξει ότι η υπ' αυτού διακηρυσσόμενη θεότητα επιθυμεί να βρει κατοικητήριο στην Αθήνα, αλλά και να προσκομίσει κάποια ευεργεσία που έχει τελέσει στους Αθηναίους ως *πίστη, μαρτύριον, σημεῖον* της ευεργετικής του παρουσίας. Η εισαγωγή καινούριων θεοτήτων συνεπαγόταν την αγορά οικοπέδου, την ανέγερση βωμού για θυσίες και χορηγία για το ετήσιο δείπνο προς τιμήν αυτών. Από τον τρόπο που διακόπτεται ο ομιλητής, αλλά και η παρουσία και γυναικών στο ακροατήριο, θα πρέπει να συναχθεί ότι τουλάχιστον η «εξέταση» του Π. στον Άρειο Πάγο δεν είχε αυστηρά δικανικό χαρακτήρα.

Συνδεόταν και με το Ασκληπιείο. Έχω αναπτύξει σε άλλο έργο (ακολουθώντας τον Ellinger)⁸²² τις ομοιότητες που παρουσίαζε στο ελληνικό ακροατήριο ο Ιησούς με τον συγκεκριμένο δημοφιλή Σωτήρα θεό. (γ) Όπως αναπτύσσω σε Επίμετρο (προορισμένο για λήμμα στην ΜΟΧΕ), Σπαρτιάτες και Εβραίοι ισχυρίζονταν ότι είχαν συγγένεια. Συνεπώς ήταν φυσικό να προσκληθεί και ένα πρόσωπο με λακωνικές ρίζες στη συγκεκριμένη ακρόαση. (δ) Το όνομα ΔΑΜΑΤΗΣ συνδέεται και στη Μινωική Κρήτη και στις Μυκήνες (όπου το ΔΑΜΟΣ συνδέεται με γαιοκτήμονες⁸²³) με την ΔΗΜΗΤΡΑ.⁸²⁴ Ήδη μνημονεύθηκε αφιέρωμα Δαμάρεως στην Αθηνά.

3. Δεν αποκλείω το γεγονός να βρέθηκε ως επισκέπτης η συγκεκριμένη «ευσχήμων» Σπαρτιάτισσα στο κλεινόν άστυ, και να κλήθηκε να «παρακολουθήσει» και αυτή τη δημηγορία, όπως αργότερα θα συμβεί στο κεφ. 25 των Πράξεων με τον Αγρίππα και τη Βερνίκη στην Καισάρεια. Βεβαίως από το Κείμενο δεν εξάγεται ότι έγιναν τελικά χριστιανοί στην Αθήνα άκουσαν την αρεοπαγίτικη Ομιλία. Όντως όμως ο Λουκάς μνημονεύει ονομαστικά ανθρώπους, οι οποίοι ήταν γνωστοί είτε στον αποδέκτη Θεόφιλο είτε στην Πρώτη Εκκλησία για την φιλοξενία και τα άλλα καλά έργα που αργότερα πρόσφεραν στους περιοδεύοντες ιεραποστόλους αλλά και τα μέλη της Εκκλησίας γενικότερα.

Σε κάθε περίπτωση η Δάμαρις, χωρίς η ίδια να το γνωρίζει, θα γίνει «προάγγελος» σημαντικών γυναικών τής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, οι οποίες θα κατάγονται από το κλεινόν άστυ. Πρόκειται για τις εξής:

(α) την Ευδοκία σύζυγο τού Θεοδοσίου τού Β' (όπως μετονομάστηκε - βαπτίστηκε η Αίλεια **Αθηναΐς**, κόρη τού ρήτορα Λεοντίου και αδελφή του Γέσσιου, πραιτόρα του Ιλλυρικού, που διέμενε στην Αθήνα μεταξύ 421 και 443), η οποία ίσως έκτισε την τετράκοχη βασιλική στην «Βιβλιοθήκη» - το Φόρουμ του Αδριανού. Μια επιγραφή μαρτυρά την ύψωση ενός αγάλματος προς τιμήν της Ευδοκίας κοντά στο επίσης (όπως το Τετράκοχο)⁸²⁵ επιβλητικό κτήριο - Παλάτι των Γιγάντων από τον Θεοδόσιο Β',⁷⁸ τονίζοντας έτσι τη σύνδεση της αυτοκράτειρας με την πατρίδα της⁸²⁶.

⁸²² Η ιεραποστολική Περιοδεία του Παύλου στον Ελλαδικό χώρο (Μακεδονία - Αχαΐα - Ασία. Αθήνα: Ουρανός 2010, 175.

⁸²³ <https://www.thearchaeologist.org/blog/the-mycenaean-word-damos-its-importance-and-its-connection-with-the-classic-greek-demos-municipality>

⁸²⁴ <https://linearbknoossosmycenae.wordpress.com/2017/02/02/is-the-minoan-linear-a-labrys-inscribed-with-i-da-ma-te-in-minoan-or-in-proto-greek-part-b-or-is-it-in-proto-greek/>

⁸²⁵ http://odysseus.culture.gr/h/3/gh352.jsp?obj_id=2370

⁸²⁶ Σύμφωνα με τη μεταγενέστερη αφήγηση του Μαλαλά, ήταν η εκλεπτυσμένη Ευδοκία που προκάλεσε την «ευδοκία» στην Πουλχερία, ώστε να λάβει να παρουσιάσει στον αδελφό της, Θεοδόσιο, αυτήν: «ἡῦρον νεωτέραν πάνυ εὔμορφον, καθαρίαν, εὖστολον, ἐλλόγιμον, Ἑλλαδικὴν παρθένον, θυγατέρα φιλοσόφου». Αν και το όνομα **Αθηναΐς**

(β) την σφόδρα αμφιλεγόμενη στην ιστοριογραφία προσωπικότητα - «βασιλέα» Ειρήνη Αθηναία.

Το παράδοξο είναι ότι ενώ στην περίπτωση τού Διονυσίου Αρεοπαγίτη, το όνομά του συνδέθηκε με συγγράμματα και συμβάντα κατά τον βίο (όπως η έκλειψη ηλίου την ημέρα τής Σταύρωσης), η Δάμαρις και η πορεία της αποσιωπώνται πλήρως.

Επιλεγόμενα⁸²⁷

Είναι γνωστό ότι ο απόστολος Παύλος (Π.) στην Αθήνα, την πόλη της Σοφίας Αθηνάς, δεν παρέμεινε παρά ελάχιστα, δεν συνέγραψε *Προς Αθηναίους* Επιστολή, ενώ δεν μνημονεύει ούτε έναν Αθηναίο στις επιστολές του. Μάλιστα θεωρεί *απαρχή* της Αχαΐας (της επαρχίας δηλ. στην οποία ανήκε και το κλεινόν άστυ) τον **Στεφανά** και όχι τον Διονύσιο Αρεοπαγίτη, στον οποίο, αιώνες μετά, αποδόθηκαν συγγράμματα που επηρέασαν βαθιά τη χριστιανική Θεολογία σε Ανατολή και Δύση. Αντιθέτως προς την Κόρινθο, την πόλη της Αφροδίτης, έγραψε ίσως τέσσερεις επιστολές, από την ίδια πόλη έγραψε *τρεις* (επιστολές), ενώ μνημονεύει 18 «αγίους» της (κατεχοχίν στο *Προς Ρωμαίους* 16, αλλά και στα Α΄ Κορ 16 και Πρ. 18). Την επισκέφθηκε τουλάχιστον *τρεις* φορές, ενώ παρέμεινε εκεί επί μακρόν.

Η ομιλία του Παύλου στο Ανώτατο Δικαστήριο συνοψίζεται σε **τρία βέτο**: Ο Θεός δεν έχει ανάγκη από εικόνες - αγάλματα, δεν έχει ανάγκη από ναούς (Παρθενώνας) και δεν έχει ανάγκη από θυσίες. Και τα τρία ήταν τα βασικά συστατικά της θρησκείας παγκοσμίως. Ας σκεφτούμε ότι ο Παύλος ομιλεί στη σκιά τού Παρθενώνα και του χρυσελεφάντινου αγάλματος της Αθηνάς. Μέχρι σήμερα επίσης παραμένουν τα εξής σημεία προς διερεύνηση:

1. Δεν είμαστε βέβαιοι ότι ο Παύλος εκφώνησε το Κήρυγμα **στο μέρος, όπου σήμερα τελείται ο πανηγυρικός Εσπερινός το εσπέρας της εορτής του Αποστόλου των Εθνών**. Η φράση "Άρειος Πάγος" μπορεί να σημαίνει τον λόφο και το δικαστικό σώμα που συνεδρίαζε σε μια στοά πλησίον τής Αγοράς. Ο Λουκάς μας ενημερώνει ότι στο τέλος ένας Αρεοπαγίτης, μέλος του δικαστηρίου,

---

αντικαταστάθηκε μάλλον ως εθνικό, στην Αθήνα, θα υψωνόταν ένα άγαλμα προς τιμήν της νυν χριστιανής αυτοκράτειρας ως ευεργέτισσα της πόλης. Ο τοπικός χριστιανισμός μπορούσε πλέον να ασκήσει επιρροή στην Αθήνα «όταν οι προσπάθειές του στηριζόντουσαν από αυτοκρατορικές δυνάμεις».489

⁸²⁷ Σ. Δεσπότης, Α. Μαρινοπούλου, Τα σπάργανα του Ίωνα στη Ζωφόρο του Παρθενώνα και του Κυρίου Ιησού Χριστού στο Κατά Λουκάν Ευαγγέλιο. Υπό έκδοση Περιοδικό [SingiLogos Vol 3 \(2023\)](#).

πίστεψε. Δεν είναι βέβαιο ότι ολόκληρο το Ανώτατο Δικαστήριο, αλλά μια επιτροπή του υπεύθυνη για την εισαγωγή νέων θεοτήτων συνεδρίαζε όχι στον λόφο αλλά στους πρόποδες του λόφου για να έχει ησυχία.

2. Το Κήρυγμα, όπως παρατίθεται στις Πράξεις, **διαρκεί μόλις δύο λεπτά**. Επομένως, δεν είναι μια αναδιήγηση του τι ακριβώς αγόρευσε ο Παύλος, ο οποίος προφανώς μίλησε για πολύ περισσότερο. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο Λουκάς το «ανακάλυψε». Όπως έχει αποδείξει επαρκώς ο N.T. Wright⁸²⁸ η Ομιλία δεν αναπτύσσει την λεγόμενη «Φυσική Θεολογία» που ανέπτυξαν υστερότερα οι Απολογητές. Είναι βαθιά ιουδαϊκή στην θεολογία και επιχειρηματολογία της. Ενώ οδηγείται ώστε να μιλήσει για τον Ιησού και την ανάσταση, το πρώτο πράγμα που αναλύει είναι ποιος είναι ο αληθινός Θεός. Χρησιμοποιεί τις εικόνες του ακροατηρίου⁸²⁹ και λέξεις με διπλές έννοιες, και έτσι απευθύνεται σε διαφορετικές ομάδες μέσα στο ακροατήριο: απλούς ανθρώπους, φιλοσόφους και δικαστές. Σημειωτέον ότι στον Άρειο Πάγο δέσποζε ένας λίθος, ο οποίος ονομαζόταν *της οργής* (όπου στεκόταν ο κατηγορός) και ένας άλλος *του ονειδούς* (όπου στεκόταν ο κατηγορούμενος)⁸³⁰.

3. Δεν είμαστε βέβαιοι εάν πρόκειται για το εάν η Ομιλία είναι Απολογία ή Δημηγορία. Προσωπικά θεωρώ ότι ο Παύλος **δεν είναι σε δίκη** όπως ο Σωκράτης, καθώς στο τέλος δεν υπάρχει ετυμηγορία. Στο τέλος φεύγει μάλλον απογοητευμένος. Βεβαίως, όπως ήδη σημειώθηκε, ο Λουκάς τον παρουσιάζει ως τον νέο Σωκράτη. Ίσως, μερικά από τα στοιχεία της Ομιλίας θα τα ανέλυε, εφόσον δεν διακοπτόταν η ομιλία του.

Στο σημείο αυτό αξίζει να επισημανθεί άλλη μία παραδοξότητα, που κυκλοφορούσε τον Μεσαίωνα και αφορούσε στον Παρθενώνα, ο οποίος έγινε χριστιανικός πριν το έτος 662 μ.Χ., όταν επισκέφθηκε την Αθήνα ο αυτοκράτωρ Κώνστας: **«Περί δε γε του ναού της Θεομήτορος ον ωκοδόμησαν Απολλώς και Ευλόγιος επ' ονόματι Αγνώστου Θεού»**. Δεν συνδέει δηλ. ο παραδοξογράφος τον «δρομικώτατο και ευρύχωρο» Ναό με την Παλλάδα Αθηνά ούτε με τον Ικτίνο και Καλλικράτη, αλλά με τον βωμό του αγνώστου Θεού για τον οποίο μίλησε ο Απόστολος Παύλος. Αργότερα οι Απολλώς κι Ευλόγιος μετασηματίστηκαν σε δύο «πατριάρχες Αλεξανδρείας» που αναγκάσθηκαν να ταξιδέψουν έως την Αθήνα, για να εκχριστιανίσουν τον Παρθενώνα σε ναό της αγίας

⁸²⁸ N.T. Wright, *Απόστολος Παύλος: Η Ζωή και το Έργο*. Μτφρ Σ. Δεσπότη σε συνεργασία με Ι. Γρηγοράκη. Αθήνα: Ουρανός 2019, 248.

⁸²⁹ Paus. 1.1.4 (βωμοί δὲ θεῶν τε ὀνομαζομένων Ἀγνώστων, in Phaleron); 5.14.8 (Olympos); Diog. Laert. 1.110; Philostr. *να 6.3* (ἀγνώστων δαιμόνων βωμοὶ ἴδρυνται); *mdai(a)* 35 (1910), 454–455 no. 39 (Pergamum, 2nd cent.: θεοῖς ἀγγ[ώστοις] | Καπίτω[ν] | δαδοῦχο[ς]). 83 υπος 83.

⁸³⁰ Elliger, *Mit Paulus unterwegs in Griechenland*, 160.

Σοφίας τής Πόλεως.⁸³¹ Σημειωτέον ότι τη 2^η χιλιετία μ.Χ., σύμφωνα και με την προμνημονευθείσα μονογραφία του Α. Καλδέλλη, αξιοποιήθηκε «θεολογικά» και άλλη μία μοναδικότητα της Αθήνας: ήταν, σύμφωνα με τον Πausανία (1.17.1)⁸³², η μοναδική πόλη που τα ρωμαϊκά χρόνια μετονόμασε το σημείο «μηδέν» (από το οποίο μετρούνταν όλες οι αποστάσεις), τον βωμό δηλ. των δώδεκα θεών, στην είσοδο της αγοράς (η οποία τότε γέμισε με αγάλματα και ανδριάντες), σε **βωμό ελέους** καθώς εκτός από χώρος εξοστρακισμού, ήδη είχε χρηματίσει και άσυλο⁸³³. Πρόκειται για την έντονη ανάγκη για εξιλέωση την οποία αισθάνεται τον 1^ο αι. μ.Χ. τόσο ο Ισραήλ με την έμφαση που προσδίδει στην εορτή του Εξιλασμού (πρβλ. την «καρδιά» της Τορά, το *Λευιτικό*, και του *Ναού* του Ιεζεκιήλ) όσο και η «Δύση». Πιθανότατα η Δάμαρις, της οποίας τα ιστορικά ίχνη εξαφανίστηκαν (σε αντίθεση προς ό,τι συμβαίνει με τον άγ. Διονύσιο), διέκρινε στον Χριστιανισμό την απάντηση σε αυτή τη δίψα. Ίσως η Αρχαιολογία μελλοντικά μας επιφυλάσσει εκπλήξεις ως προς την μετά Χριστόν βιοτή της, καθώς ο Λουκάς στο έργο του μνημονεύει ονομαστικά πάντα πρόσωπα γνωστά για την δράση τους στην οικουμενική Εκκλησία της εποχής του.

Επίμετρο 1: Σπάρτη και Εβραίοι

Στο Α΄ Μακ. 12 μαρτυρείται επιστολή που απευθύνει ο βασιλεύς της Σπάρτης Άρειος (ο οποίος ταυτίζεται με τον Αρέα τον Α΄ 309-265 π.Χ.) προς τον Ιουδαίο αρχιερέα Ονία η οποία δεν ζητά συμμαχία αλλά κοινοκτημοσύνη (!): *εὐρέθη ἐν γραφῇ περὶ τε τῶν Σπαρτιατῶν καὶ Ιουδαίων ὅτι εἰσὶν ἀδελφοὶ καὶ ὅτι εἰσὶν ἐκ γένους Ἀβραάμ καὶ νῦν ἀφ’ οὗ ἔγνωμεν ταῦτα καλῶς ποιήσετε γράφοντες ἡμῖν περὶ τῆς εἰρήνης ὑμῶν καὶ ἡμεῖς δὲ ἀντιγράφομεν ὑμῖν τὰ κτήνη ὑμῶν καὶ ἡ ὑπαρξίς ὑμῶν ἡμῖν ἐστὶν καὶ τὰ ἡμῶν ὑμῖν ἐστὶν ἐντελλόμεθα οὖν ὅπως ἀπαγγείλωσιν ὑμῖν κατὰ ταῦτα*

⁸³¹ Δ. Καμπούρογλου, Αι Παλαιαί Αθήναι, Αθήνα 1922, 76.

⁸³² Αθηναίοις δὲ ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ ἄλλα ἐστὶν οὐκ ἐς ἅπαντας ἐπίσημα καὶ Ἐλέου βωμός, ὃ μάλιστα θεῶν ἐς ἀνθρώπινον βίον καὶ μεταβολὰς πραγμάτων ὄντι ὠφελίμω μόνον τιμὰς Ἑλλήνων νέμουσιν Αθηναῖοι. τούτοις δὲ οὐ τὰ ἐς φιλανθρωπίαν μόνον καθέστηκεν, ἀλλὰ καὶ θεοῦς εὐσεβοῦσιν ἄλλων πλέον, καὶ γὰρ Αἰδοῦς σφισι βωμός ἐστὶ καὶ Φήμης καὶ Ὀρμῆς· δῆλα τε ἐναργῶς, ὅσοις πλέον τι ἐτέρων εὐσεβείας μέτεστιν, ἴσον σφισι παρὸν τύχης χρηστῆς.

⁸³³ Ο Ηλιοπούλος σχολιάζοντας την περίφημη Δ΄ Εκλογή του Βιργιλίου, σημειώνει ότι στα διαπραχθέντα εγκλήματα στους εμφυλίους πολέμους αναγνώριζαν οι Ρωμαίοι την κάθαρση, **τον εξαγνισμό** του αρχικού αμαρτήματος της φυλής τους, τουτέστιν του υπό του Ρωμύλου φόνου του αδελφού του Ρώμου. Την ανάγκη αυτού του εξαγνισμού επιβεβαιώνει και ο Οράτιος στην ωδή του προς τον Αύγουστο, στην οποία αναγνωρίζει ως εξαγνιστή και σωτήρα της Ρώμης **τον Ερμή**, ενσάρκωση του οποίου εθεωρείτο ο Οκταβιανός. Η αντίληψη αυτή συνεπάγεται **την πίστη σε μια Πρόνοια** που διέπει τον κόσμο, την πίστη **σε ένα μεσάζοντα** μεταξύ Θεού και ανθρώπων και τέλος την πίστη **στην ηθική αγιότητα**, που εξασφαλίζει την προστασία του Θεού στην ανθρωπότητα. Κ.Ν. Ηλιοπούλου, *Ποπλίου Βεργιλίου Μάρωνος Έργα. Ι. Βουκολικά. Κείμενον-Σχόλια*, Εν Αθήναις 1964, 157-160.

(Α΄ Μακ. 12, 21-23 πρβλ. Ιώσ., Αρχ. 12. 225 κε.). Και ο Ιωνάθαν το 143 π.Χ. *έπελέξατο ἄνδρας καὶ ἀπέστειλεν εἰς Ῥώμην στήσαι καὶ ἀνανεώσασθαι τὴν πρὸς αὐτοὺς φιλίαν καὶ πρὸς Σπαρτιάτας καὶ τόπους ἐτέρους ἀπέστειλεν ἐπιστολὰς κατὰ τὰ αὐτὰ* (12, 1-2). Οι Σπαρτιάτες απάντησαν στον αρχιερέα Σίμωνα (που διαδέχθηκε τον Ιωνάθαν) και το Συνέδριο και τον δήμο των Ιουδαίων (14, 20-21) επικυρώνοντας τη φιλία. Η προσέγγιση οφείλεται σε πολιτικές ισορροπίες καθώς η Σπάρτη βρισκόταν σε αντιπαράθεση προς τη Μακεδονία και η Ιουδαία επίσης προς τους Μακεδόνες Σελευκίδες. Ήδη το 168 π.Χ. επί Αντιόχου Δ' (175 - 163 π.Χ.), ο αρχιερέας των Ιουδαίων, Ιάσων, εξόριστος από τα Ιεροσόλυμα και τους ομοφύλους του επειδή είχε ασπαστεί «ελληνικές» συνήθειες, κατέφυγε στη Σπάρτη *ὡς διὰ τὴν συγγένειαν τευξόμενος σκέπης καὶ ὁ πλῆθος ἀτάφων ἐκρίψας ἀπένθητος ἐγενήθη καὶ κηδεῖας οὐδ' ἠστινοσοῦν οὔτε πατρώου τάφου μετέσχευ* (Β΄ Μακ. 5, 9-10). Η φιλική σχέση με τη Σπάρτη συνεχίστηκε και επί Ηρώδη του Μέγα, ο οποίος μάλλον την επισκέφθηκε προσωπικά (Ιώσ., Πόλ. 1. 425-515). Προφανώς εκτός των άλλων λόγων, η Σπάρτη βρισκόταν σε στρατηγική θέση στον πλου από την Καισάρεια της Παλαιστίνης προς την Ρώμη όπως και η Ιουδαία ως πυλώνας προς την Ανατολή, σ' ένα κόσμο που «ελληνίζε» η σχέση με τη Σπάρτη (και το ένδοξο ηρωικό παρελθόν της) προσέδιδε στους Ιουδαίους (ιδιαιτέρως) τους κοσμοπολίτες κύρος και απεδείκνυε ότι δεν ήταν κάτι το ιδιόρρυθμο και μισάνθρωπο. Βασίζεται στη θετική εικόνα που είχε δημιουργηθεί αρχικά στον ελλαδικό χώρο μέσω του Κλεάρχου (Ιώσ., Απίων 1.176-182, όπου γίνεται αναφορά σε απόσπασμα από τον πρώτο τόμο του Κλεάρχου, *Περί ὕπνου*· Ευσ., *Ευαγ. Προπ.* 9. 5), Μεγασθένη (Κλήμ., *Στρωμ.* 1. 15. 72), Θεόφραστο (Πορφ., *Περί αποχής Εμφύχων* 2. 26), Έρμιππο (Ωριγένης, *Κέλσος* 1. 15) και κυρίως τον Εκαταίο από τα Άβδηρα περί των Ιουδαίων ως *γένους φιλοσόφων*. Ο τελευταίος συγγραφέας μάλιστα στα *Αιγυπτιακά* του (Διόδωρος 40. 3) σημειώνει πώς οι Ιουδαίοι μαζί με τους Κάδμο, Δαναό και άλλους δραπέτευσαν από την Αίγυπτο ένεκα επιδημίας. Ο Δαναός όμως ήταν ο πρόγονος των Σπαρτιατών βασιλέων. Επιπλέον τους δύο λαούς συνέδεαν τα εξής: η προβολή ενός αρχαίου νομοθέτη, η υπακοή στους νόμους την οποία επιστατούσαν ιερείς στην Ιουδαία και έφοροι στη Σπάρτη, το γεγονός ότι και οι δύο υποχρεώθηκαν στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. να αντικαταστήσουν τη νομοθεσία/αγωγή τους με την *αχαϊκή παιδεία/ελληνιστική εφηβεία* (Λίβιος 38.34.3) αλλά και η επιφυλακτικότητα απέναντι στον αλλοεθνή (πρβλ. σπαρτιατική ξενηλασία Απίων 2. 259-260) κάτι που δεν ευνόησε μάλλον την ύπαρξη Ιουδαϊκής Κοινότητας στην πόλη των Λακεδαιμονίων, όπως συνήθως υποστηρίζεται αλλά δεν μαρτυρείται. Βλ. σχετικά M.S. Ginsburg, *Sparta and Judaea, Classical Philology* 29 (1934), 117 -122· S. Schüller, *Some problems connected with the supposed common ancestry of Jews and Spartans and their relations during the last three centuries B.C., Journal of Semetic Studies* (1956) 1(3) 257-268.

B. Cardanus, *Juden und Spartaner*, *Hermes* 95 (1967), 317 – 324· R. Katzoff, Jonathan and Late Sparta, *The American Journal of Philology* 10/4 (1985), 485 - 489. Άννα Λαμπροπούλου, Μορφές Επικοινωνίας Εβραίων και Χριστιανών στην Πελοπόννησο κατά την πρωτοβυζαντινή Περίοδο, *Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο: Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου (4 - 6 Οκτωβρίου 1990)*, Ν. Μοσχονάς (επιμ.), Αθήνα: Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών 1993, 657-682. Σ. Καργάκος, *Ιστορία της Αρχαίας Σπάρτης. Τόμος Β΄*, Αθήνα: Gutenberg 2006, 721-730. Π. Θέμελης, Ιουδαίοι, Σπαρτιάτες, Κάδμος, *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών* 40-41 (2007-2008) 177-185. Σημειωτέον ότι η Α. Λαμπροπούλου δημοσίευσε το έργο: *Η Εβραϊκή παρουσία στον ελλαδικό χώρο (4ος-19ος αι)*, (επιμέλεια έκδοσης - εισαγωγή: Άννα Λαμπροπούλου - Κ. Τσιγκνάκης) [Διεθνή Συμπόσια 12], Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών - Εταιρεία Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού, Αθήνα 2008,. Η βιβλιογραφική ενημέρωση επί του θέματος οφείλεται στον Αρχαιολόγο και υποψ. Διδάκτορα Δημ. Θ. Βαχαβιώλο.

Επίμετρο 2:

ΕΡΜΗΣ Στο Ρωμ. 16, 14 ο Παύλος ασπάζεται τα μέλη μίας κατ' οίκον Εκκλησίας *Ἀσύγκριτον, Φλέγοντα, Ἑρμῆν, Πατροβᾶν, Ἑρμᾶν* καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς ἀδελφούς. Σύμφωνα με τη λειτουργική παράδοση (Μηναῖον 4 Νοεμβρίου· Ψευδο-Δωρόθεος, Ψευδο-Ιππόλυτος 6^{ος} αι. μ.Χ.) ο Ε. ήταν ένας από τους Εβδομήκοντα (Λκ. 10, 1), διαδέχθηκε τον Τίτο ως Επίσκοπος Δαλματίας στα Σάλωνα (Spalato· Σπλιτ Κροατίας) και τελικά μαρτύρησε. Σημειωτέον ότι το *Ερμής* ήταν το πιο διαδεδομένο θεοφορικό όνομα στη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Το έφεραν σκλάβοι και μάλιστα μονομάχοι ενώ απαντά συχνά και στους χριστιανικούς κύκλους και μάλιστα τους μάρτυρες. Ο Π. ταυτίστηκε από τους κατοίκους των Λύστρων (πρβλ. Οβίδ. *Μετ.* 8.611-725) με τον δημοφιλή «τρισεμέγιστο» Ερμή (αβέβ. ετύμου πιθ.< ἔρμα «σωρός λίθων» που συγκεντρώνονταν επάνω από τους τάφους, σύμβολο του ψυχοπομπού Ερμή) *ἐπειδὴ αὐτὸς ἦν ὁ ἡγούμενος τοῦ λόγου* (Πρ. 14, 12· πρβλ. Πλάτων, *Κρατύλος* 407E-408A· *Φαίδρος* 264C· *Ιάμβλιχος, Μυστ.* 1.1). **ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:** Martin, L.H. *Hermes DDD* 405-411

ΕΡΜΟΓΕΝΗΣ Στο Β΄ Τιμ. 1, 15 ο Παύλος σημειώνει *ὅτι ἀπεστράφησάν με πάντες οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ὧν ἔστιν Φύγελος καὶ Ἑρμογένης* (σημ. γόνος Ερμή). Μάλλον πρόκειται για πρόσωπα τα οποία σε αντίθεση προς τον οίκο του Ονησιφόρου είτε στην Ασία είτε στη Ρώμη απεμπόλησαν τον Παύλο είτε ως πρόσωπο υπό διωγμό είτε και τη διδασκαλία του. Στις απόκρυφες *Πράξεις Παύλου και Θέκλας* (Μικρά Ασία τέλη 2^{ου} αι. μ.Χ.) ο Ε. χαρακτηρίζεται σιδηρουργός (όπως ο *Αλέξανδρος* του

Β' Τιμ. 4, 14) ενώ στρέφεται εναντίον του αποστόλου, όντας υπέρμαχος του γάμου και της ήδη πραγματοποιηθείσας ανάστασης (12-13· πρβλ. Β' Τιμ. 2, 18). Προφανώς ο συγγραφέας έχει «συμπυκνώσει» στον Ε. χαρακτηριστικά των Υμέναιου και Αλέξανδρου όπως και στον Δήμα (Β' Τιμ. 4, 10· πρβλ. Φιλήμ. 24. Κολ. 4, 14) των Φύγελου (σημ. δραπέτης) και Φιλητού (σημ. αγαπητός Β' Τιμ. 2, 17-8)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Fellows, Richard G., Does the author of the Acts of Paul conflate Hermogenes, Hymenaeus, Alexander, Demas, Phygelus, and Philetus into two people? <http://actapauli.wordpress.com/2009/05/12/does-the-author-of-the-acts-of-paul-conflate-hermogenes-hymenaeus-alexander-demas-phygelus-and-philetus-into-two-people-by-richard-fellows/> Καραβιδοπούλου, Ι. (Εισαγωγή-Μετάφρασις) Γαλάνη, Ι. (Μετάφραση), Πράξεις Παύλου, *Απόκρυφα Χριστιανικά κείμενα Β'*, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 2004 147-197

Επίμετρο 3: Η Περικοπή των Πράξεων

Ἀκούσαντες δὲ ἀνάστασιν νεκρῶν οἱ μὲν ἐχλεύαζον,
οἱ δὲ εἶπαν, Ἀκουσόμεθά σου περὶ τούτου καὶ πάλιν.
οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν.

τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ ἐπίστευσαν,
ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης
καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις
καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς.

Μετὰ ταῦτα χωρισθεὶς ἐκ τῶν Ἀθηνῶν ἦλθεν εἰς Κόρινθον

Μόλις ακούγεται το κήρυγμα της ανάστασης των νεκρών, η Ομιλία του Π. διακόπτεται, καθώς αυτή η ελπίδα ήταν αδιανόητη κυρίως για τους φιλοσόφους. Στο Πρ. 5, 32· 7, 53· 10, 43· 22, 21 κε.

26, 23 επίσης παρατηρείται διακοπή μετά τη μνεία της ανάστασης. Στα χωρία 2, 13. 5, 33. 14, 4. 23, 6-9. 28, 24 παρατηρείται αντίστοιχη με αυτή της αρεοπαγίτικης ομιλίας διαίρεση των πνευμάτων. Οι αντιδράσεις στην αρεοπαγίτική Ομιλία είναι δύο ειδών: (α) ο χλευασμός μάλλον από την πλευρά των Επικούρειων, η οποία θεωρούσε το θάνατο ως διάλυση για την ανθρώπινη ύπαρξη, και (β) η παραπομπή στις «ελληνικές» καλένδες από τους Στωικούς, καθώς γι' αυτούς η όποια μεταθανάτια ύπαρξη αφορούσε στην ψυχή και όχι στο *σωματίδιον*. Ιδίως η χλεύη διά λόγων και διά μορφασμών-χειρονομιών ανακαλεί την απήχηση του γεγονότος της Πεντηκοστής στο Πρ. 2, 13⁸³⁴. Η διαφορετική απήχηση του κηρύγματος της Αναστάσεως απαντά και στη σκηνή της δίκης του Π. από το ιουδαϊκό Συνέδριο: *Γνούς δέ ο Παῦλος ὅτι τὸ ἐν μέρος ἐστὶν Σαδδουκαίων τὸ δὲ ἕτερον Φαρισαίων ἔκραζεν ἐν τῷ συνεδρίῳ· ἄνδρες ἀδελφοί, ἐγὼ Φαρισαῖός εἰμι, υἱὸς Φαρισαίων, περὶ ἐλπίδος καὶ ἀναστάσεως νεκρῶν [ἐγὼ] κρίνομαι. τοῦτο δὲ αὐτοῦ εἰπόντος ἐγένετο στάσις τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων καὶ ἐσχίσθη τὸ πλῆθος (23, 6-7)*. Σημειωτέον ότι οι Φαρισαίοι και Σαδουκαίοι αντιστοιχοῦσαν στους Στωικούς κι Επικούρειους αντίστοιχα⁸³⁵. Στην άλλη κεντρική Ομιλία των *Πράξεων*, εκείνη του Στεφάνου στην Ιερουσαλήμ (το επίσης άλλο μεγάλο «κέντρο» της Μεσογείου), η κατάληξη της αμφισβήτησης και της κριτικής της λατρείας του Ναού κατέληξε στον λιθοβολισμό του πρωτοδιακόνου.

Οι περισσότεροι ερευνητές στηριζόμενοι στην αντίθεση που δημιουργεί η χρήση του *μέν* και του *δέ* θεωρούν ότι η δεύτερη αντίδραση, που αποδίδεται στους Στωικούς, είναι θετική απέναντι στον Π. σε αντίθεση προς εκείνη των Επικουρείων. Σημειωτέον ότι Χριστιανοί κι Επικούρειοι αποκλείονταν από κοινού στα δημοφιλή Ελευσίνεια Μυστήρια. Εάν εκείνοι οι οποίοι είπαν *Ἀκουσόμεθά σου περὶ τούτου καὶ πάλιν* κυριολεκτούσαν, τότε ο Π. θα τους έδινε τη δυνατότητα να ακροασθούν και πάλι το Κήρυγμα. Η φράση *οὕτως ὁ Παῦλος (αυτοβούλως) ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν* (πρβλ. *διὸ ἐξέλθατε ἐκ μέσου αὐτῶν καὶ ἀφορίσθητε*, Β' Κορ. 6, 17· Απ. 18, 4 // Ησ. 52, 11), χωρίς όμως να εκτινάξει τα ιμάτια (πρβλ. 13, 51· 18, 6) αλλά και το ρήμα *χωρισθεὶς ἐκ τῶν Ἀθηνῶν* στο 18, 1 το οποίο στον αμέσως επόμενο στίχο έχει τη σημασία του *εκδιωχθεὶς*, μάλλον σηματοδοτεῖ ότι η αίσθηση που αποκόμισε ο Π. είναι η άρνηση: ***Τί δήποτε παΐσαντες ἑαυτοὺς καὶ πάλιν αὐτῶν ἀκούσεσθαι, καὶ κινδύνων οὐκ ὄντων***, ρωτά ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, ***οὕτως ἐπέιγεται τὰς Ἀθήνας ἀφεῖναι ὁ Παῦλος; ἴσως ἤδει οὐ μέγα ὀνήσων, καὶ ὑπὸ τοῦ Πνεύματος εἰς Κόρινθον ἦγετο***.

⁸³⁴ Πρβλ. Ιώβ 12, 4· Ψ. 42 (43), 4· 77 (78), 4 Ιερ. 20, 8.

⁸³⁵ <https://bibleinterp.arizona.edu/articles/2003/04/mas278001>

Στο κήρυγμα του Π. περί ανάστασης ανταποκρίνονται (α) ο Διονύσιος ο Αρεοπαγίτης, (β) γυναίκα με το όνομα *Δάμαρις* και (γ) *ἕτεροι σὺν αὐτοῖς*. Δεν περιγράφεται η ίδρυση κάποιας κατ' οίκον Εκκλησίας. Η ανταπόκριση ιδιαιτέρως του πρώτου, ο οποίος συνδύαζε αριστοκρατική καταγωγή αλλά και ευαισθησία στη διάκριση του δικαίου και αδίκου, αποδεικνύει ότι η Ομιλία του Π. δεν ήταν άμοιρη επιχειρηματολογίας: *ὁ θεῖος Διονύσιος, ἀδέκαστον ἀπένειμε τῇ κατὰ τὸν πνευματοφόρον Παῦλον ἀληθείᾳ τὴν ψῆφον· ἐρρῶσθαι τὲ πολλὰ φράσας τῇ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν ἀνοήτῳ σεμνότητι, τὸν ἀληθῆ Χριστὸν καὶ Υἱὸν Θεοῦ ἐννοήσας, ἐκήρυξεν εὐθύς, καὶ τοῦ φωτίσματος εἶχετο* (Ι. Χρυσόστομος, βλ. κατωτέρω). Γι' αυτό και πιστεύει στο κήρυγμα του Π. και προσ-κολλάται στον Π. Το ρήμα *κολλᾶσθαι* χρησιμοποιείται στην Πρωτοϊστορία (Γέν. 2, 24) για να δηλώσει τη σχέση αγάπης ανδρός και γυναικός. Το ίδιο ρήμα χρησιμοποιείται και στις Πρ. 5, 13⁸³⁶ 9, 26⁸³⁷ 10, 28⁸³⁸ για να εκφράσει τη σχέση με τους μαθητές. Στο 17, 4 χρησιμοποιείται το ρήμα *προσκληρώω*.

Η αναφορά των ανωτέρω ονομάτων δεν είναι δυνατόν να ανήκει στη φαντασία του Λουκά, αλλά στην ιστορική πραγματικότητα. Εάν ο ευαγγελιστής είχε κατασκευάσει εκ του μηδενός τη συγκεκριμένη αφήγηση σχετικά με την παρουσία του Π. στην Αθήνα, τότε θα έδινε πανηγυρικό τόνο στην ανταπόκριση των ακροατών της αρεοπαγιτικής Ομιλίας στο κλεινόν άστυ. Άλλωστε αυτό θα ανταποκρινόταν άρτια στη στοχοθεσία του έργου του· στο να αποδείξει δηλ. ότι ο Χριστιανισμός δεν είναι μια καινή/κενή δεισιδαιμονία, αλλά η κατεξοχήν φιλο-Σοφία η οποία ανταποκρίνεται στις αναζητήσεις των φιλοσοφικών ρευμάτων που επιχειρούσαν με την «τέχνη του θανάτου» να δώσουν νόημα ζωής στους κοσμοπολίτες της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Αντιθέτως ο Π. παρουσιάζεται από τον Λουκά μετά την Ομιλία όχι μόνο να αποσύρεται από το μέσον του Αρείου Πάγου, αλλά και να αλλάζει «επικοινωνιακή» στρατηγική.

⁸³⁶ *Διὰ δὲ τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων ἐγένετο σημεῖα καὶ τέρατα πολλὰ ἐν τῷ λαῷ. καὶ ἦσαν ὁμοθυμαδὸν ἅπαντες ἐν τῇ στοᾷ Σολομῶντος, τῶν δὲ λοιπῶν οὐδεὶς ἐτόλμα κολλᾶσθαι αὐτοῖς, ἀλλ' ἐμεγάλυνεν αὐτοὺς ὁ λαός.*

⁸³⁷ *Παραγενόμενος δὲ εἰς Ἱερουσαλὴμ ἐπέιραζεν κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς, καὶ πάντες ἐφοβοῦντο αὐτὸν μὴ πιστεύοντες ὅτι ἐστὶν μαθητῆς. Βαρναβᾶς δὲ ἐπιλαβόμενος αὐτὸν.*

⁸³⁸ *Ὑμεῖς ἐπίστασθε ὡς ἀθέμιτόν ἐστιν ἀνδρὶ Ἰουδαίῳ κολλᾶσθαι ἢ προσέρχεσθαι ἄλλοφύλῳ· κάμοι ὁ Θεὸς ἔδειξεν μηδένα κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον λέγειν ἄνθρωπον.*

ISSN 2945-0683